

**Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України**

Т.В. ГРУШЕВА

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для студентів неісторичних напрямів підготовки

**Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 6 від 1.03.2011**

**Запоріжжя
2011**

УДК 008 (477) (075.8)
ББК Ч111(4Укр) я73

Грушева Т.В. Історія української культури. Навчально-методичний посібник для студентів неісторичних напрямів підготовки. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – 75 с.

У навчально-методичний посібник ввійшли матеріали і документи з історії культури України. Вони висвітлюють добу давньої історії, період християнізації України-Русі, стан культури в середньовічні часи. Окремі теми присвячені культурному життю під час московського панування, наведені документи, що розповідають про мистецьке життя в умовах тоталітаризму. У посібник вміщено літературу, історичні терміни та фактографічний матеріал, який упорядкований за хронологічним принципом.

Рецензент І.М. Кривко
Відповідальний за випуск В.Г. Ткаченко

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Історія української культури» є дисципліною освітньо-професійної програми підготовки фахівців різних напрямів підготовки і має за мету ознайомити студентів з проблемами культурних традицій України, показати вітчизняний досвід культурного розвитку і поглянути на культурно-історичний зміст духовних процесів в Україні, а також висвітлити вплив культурного розвитку держав на їхнє місце і роль у світі.

Мета курсу: сформувати та закріпити у студентів базові знання про культурні традиції України, що дозволяє орієнтуватися у реаліях сучасного світу.

Основні завдання курсу: полягають у ознайомленні студентів з сучасними теоріями про генезис та розвиток різних типів культур, аналізі ролі культури у розвитку українського суспільства, вивченні результатів колективної діяльності українців, що реалізувалися у матеріальних предметах, символічній поведінці чи у соціальних організаціях, виявленні засобів передачі культурних знань.

За підсумками вивчення курсу студент повинен знати:

- особливості української культури в історичному контексті,
- вплив культурної традиції на розвиток людської думки,
- сучасні напрямки в мистецтві, літературі, освіті.

СТУДЕНТ ПОВИНЕН ВМІТИ:

- Визначити специфічні риси культурного життя країни.
- Враховувати культурні звичаї України в сприйнятті інших культур.
- Проводити самостійний аналіз вітчизняної культурної ситуації.
- Враховувати основні традиції у побуті, одезі, їжі, поведінці українців в практичній діяльності.
- Виробити стратегію, що дозволяє знайти своє місце в культурному середовищі.

Навчальна дисципліна «Історія української культури» складається з 2 модулів:

- Модуль 1. Особливості української культури періодів середньовіччя та нового часу.
- Модуль 2. Розвиток української культури в добу модерну та постмодерну.

Міждисциплінарні зв'язки. Вивчення матеріалу з курсу «Істо-

рія української культури» передбачає залучення наступних дисциплін: *історії культури* – при аналізі проблем розвитку культури в контексті відповідних історичних періодів, *історії* – при аналізі етапів української культури, *мистецтвознавства та культурології* – для дослідження мистецьких напрямків та стилів, *філософії* – при розгляді етапів формування культурологічної думки.

Рекомендована основна література до курсу:

Електронний ресурс.

1. Історія української культури. – К. : Наукова думка, 2001 / <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult2.htm>
2. Універсальні виміри української культури. – Одеса : Друк, 2000 / <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/uvuk/index.html>
3. Історія української культури. За загальною редакцією І. Крип'якевича – К. : Либідь, 2002 (за виданням 1937 року) / <http://litopys.org.ua/krypcult/krcult.htm>
4. Онлайн енциклопедія / http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/izobrazitelnoe_iskusstvo/
5. О.Гриценко, М.Стріха. Культурна політика України: короткий історичний огляд та оцінки / http://xyz.org.ua/discussion/history_cult1.html
6. Бокань В. Польовий Л. Історія культури України. – К. : МАУП / http://chitalka.info/gp_07/gp_07index.htm
7. Справочник-Словарь по изобразительному искусству, графике, керамике, декоративно-прикладному искусству / http://www.artap.ru/slovar_suprematizm.htm

Підручники та посібники з курсу:

1. Абрамович С.Д. Світова та українська культура: Навчальний посібник. – Львів : Світ, 2004.
2. Історія українського мистецтва. В 5 томах. – К. : Наукова думка, 1966-70.
3. Історія української культури у п'яти томах. Т.1 Історія культури давнього населення України. Асєєв Ю.С., Баран В.Д., Баранов І.А. – К. : Наукова думка, 2001.
4. Історія української культури у п'яти томах. Т.2. Українська куль-

- тура XIII – першої половини XVIII століть. Александрович В.С., Балущок В.Г., Боянівська М.Б. – К. : Наукова думка, 2001.
5. Історія української культури у п'яти томах. Т.3. Українська культура другої половини XVII – XVIII століть. – Александрович В.С., Борисенко В.Й., Виврот Т.М. – К. : Наукова думка, 2003.
6. Культура України (під ред. М.Дяченка). – К., 1994.
7. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Генеза, 1996.
8. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К. : Абрис, 1991.
9. Попович М. В. Нарис історії культури України. – К. : «АртЕк», 1998.
10. Шевнюк О.Л. Українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. – К. : Знання, 2003.
11. Шейко В.М. Історія української культури. – Х. : ХДАК, 2001.

Джерела до курсу:

1. «Русалка Дністрова». Документи і матеріали. – К. : Наукова думка, 1989.
2. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських політичних партій. – К. : Глобус, 1992.
3. Довженко О. Господи, пошли мені сили: Щоденник, кіноповіді, оповідання, листи, документи. – Харків : Фоліо, 1994.
4. Історія України VIII-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації / www.izbornyk.org.ua
5. Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К. : Вища школа, 2000.
6. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: У14 т. – К. : Поліграф, 1978-80.
7. Культурне будівництво в УРСР 1917-1927 рр.: Збірка документів і матеріалів. – К. : Наукова думка, 1979.
8. Літопис Руський. – К. : Дніпро, 1989.
9. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : Збірник документів і матеріалів. – К. : Наукова думка, 1994.
10. Самостійна Україна: Збірник програм політичних партій початку ХХ ст. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991.

Статті та монографії:

1. Білецький П. У контексті світового авангарду // Всесвіт. – 1990. – №7.
2. Бойко Ю. Деякі думки про сучасне мистецтво в Україні // Сучасність. – 1996. – №9.
3. Горбачев Д. Український авангард, 1910-30 рр. – К., 1996.
4. Гординський С. Українські художники у Канаді // Всесвіт. – 1991. – №11.
5. Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М. : Интрада, 1996.
6. Історія української музики: В 6-ти т. / АН України; Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М.Т.Рильського; Ред. колегія тому Л.О.Пархоменко, О.У.Литвинова, Б.М.Фільц. – К. : Наукова думка, 1992.
7. Культурне відродження в Україні За ред. Сілаєвої Т.О. – Львів: Астериск, 1993.
8. Маланюк Е.Ф. Нариси з історії нашої культури. – К. : АТ «Обереги», 1992.
9. Малевич К. Розділи з автобіографії художника // Хроніка 2000. – 1993. – №3-4.
10. Мистецтво України. Біографічний довідник. – За редакцією А.В. Кудрицького. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1997.
11. Нариси української інтелігенції: У 3 т. – К., 1994.
12. Нариси української популярної культури. – К. : УЦКД, 1998.
13. Новиченко Л.М. Українська національна культура: минуле, сучасне, майбутнє. – К. : Знання, 1990.
14. Реалізм та соцреалізм в українському живопису радянського часу: Історія, колекція, експеримент. – К. : «ЛК Maker», 1998.
15. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.): Нариси. – К. : Рад.школа, 1991.
16. «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К. : Наукова думка, 1987.
17. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985.
18. Скляренко Г. Сучасне мистецтво України // Золоті ворота. – 1994. – №3.

19. Стебельський Б. Біля джерел українського авангардного мистецтва 20-30-х рр. ХХ ст. // Народна творчість та етнографія. – 1998. – №1.
20. Степовик Д. Історія української ікони Х-ХХ століть. – К. : Либідь, 1996.
21. Українська культура: Історія і сучасність – Львів : Світ, 1994.
22. Рубан В.В. Український портретний живопис ХІХ-поч. ХХ ст. – К. : Наук. думка, 1986.
23. Флакер О. Авангард на Україні // Всесвіт. – 1992. – №3-4.
24. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів, 1910. Передрук: Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1984. – Т. 41.
25. Шевченко Тарас. Живопис, графіка. Альбом / Авт.-упор. Д.Степовик. – К. : Мистецтво, 1984.
26. Шпандрій М. Модернізм, авангард і естетика М.Бойчука // Сучасність. – 1995. – №9.
27. Ясиевич В. Архитектура Украины на рубеже ХІХ-ХХ веков. – К. : Будівельник, 1988.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ:

Культура – це концентрований досвід попередніх поколінь, що дає можливість кожному індивіду засвоювати цей досвід і приймати участь у його примноженні.

Матеріальна культура – перетворення природних матеріалів і енергії відповідно до людських цілей, створення штучного середовища проживання, а також набір технологій для збереження і розвитку цього середовища. Матеріальна культура створює й задає рівень життя суспільства, формує матеріальні запити людей і пропонує засоби їх задоволення; включає такі елементи, як будівлі й споруди, знаряддя праці, житло, одяг тощо.

Духовна культура – продукти духовної діяльності людини, які існують переважно в ідеальному вигляді: поняття, уявлення, вірування, почуття і переживання, доступні свідомості і розумінню всіх людей. Духовна культура створює особливий світ цінностей, формує й задовольняє інтелектуальні та емоційні потреби людини. У вузькому значенні – духовні цінності людства, цінності в галузі освіти, науки, художньої культури, моралі.

Релігія – духовний феномен, який виражає не лише віру людини в існування надприродного Начала, що є джерелом буття всього існу-

ючого, а й виступає для неї засобом спілкування з ним.

Мистецтво – різновид людської діяльності, що об’єднує в якості художньо-образних форм відбиття дійсності. Розуміється як художня творчість у цілому: література, архітектура, скульптура, живопис, графіка, декоративно-прикладне мистецтво, музика, танок, кіно та ін. Мистецтво – це одна з форм суспільної свідомості, в основі якої лежить образне відтворення дійсності, естетичне освоєння світу.

ЗМІСТ ТЕМ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ:

ТЕМА 1. КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ – 2 год.

1. Джерела вивчення культури Київської Русі.
2. Суспільно-історичні передумови формування держави східних слов’ян.
3. Вплив християнства на формування нового типу руської культури.
4. Соціально-історичні умови розвитку культури Галицько-Волинської Русі.

Література:

1. Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси. – К. : Наукова Думка, 1989.
2. Ричка В.М. Київська Русь: проблема етноконфесійного розвитку (конфесійний аспект). – К. : ін.-т історії України НАН України, 1994.
3. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985.
4. Толочко П.П. Древняя Русь. – К. : Наукова думка, 1987.

Конспект лекцій:

Історичні джерела – це носії історичної інформації, що виникли як продукт розвитку природи й культури та відображають той чи інший бік людської діяльності. Їх можна поділити на такі типи:

1. Писемні джерела.

1.1. Руські писемні джерела писемні, літературні джерела – церковно-повчальна і житійна література, ділове листування, юридичні акти («Руська правда»), літописи («Повість временних літ», Київський і Галицько-Волинський літописні руські зводи), пам’ятки світської літератури («Слово о полку Ігоревім»).

1.2. Зарубіжні писемні джерела.

2. Археологічні джерела: буді-9влі, речі, предмети, знаряддя, пам'ятки матеріальної культури.
3. Етнографічні: дані про характерні особливості культури, побуту, звичаїв.
4. Усні джерела: билини, перекази, пісні, інша народна творчість.
5. Лінгвістичні: аналіз мови, її діалектів.

Проблема походження Київської Русі є дискусійною. Ще в XVIII ст. німецькі історики Готліб Байер, Герхард Міллер та Август-Людвіг Шльоцер висунули *норманську концепцію* походження Київської держави (нормани – це загальна назва населення Скандинавії – шведів, норвежців, датчан (слов'янські літописці називають їх варягами)). Основна думка нормандської теорії – слов'яни не спроможні самостійно створити державу.

Антинорманська теорія (першим висловив М.Ломоносов) наполягає на тому, що виникнення держави – наслідок довготривалого соціально-економічного розвитку суспільства, яке ще до літописного закликання варягів мало протодержавні утворення, а також назва «Русь» походить від назви річок у Центральній Україні – Рось.

Існує ще і *хозарська гіпотеза* О.Пріцака, згідно з якою поляни є не слов'янами, а різновидом хозарів.

Релігійна реформа Володимира – перехід до монотеїзму, має свої причини: сприяти етноінтеграційним процесам, перетворити Київ на загальнодержавний центр, вивести Київську Русь на міжнародну арену.

Розповсюдження християнства проводилось князівською владою й церковною організацією насильницькі, при опорі жрецтва і різних прошарків населення. Минуть століття, перш ніж православна церковність в Україні наповниться національним змістом, пошириться серед селянства, наблизиться до його потреб.

Наслідки хрещення Русі:

- Переслідування язичницької культури.
- Фактом насильницького запровадження нової, чужої народу віри неминуче скористалася частина місцевої знаті, внаслідок чого посилилися відцентрові сепаратистські тенденції в регіонах.
- Народне язичництво не зникло з прийняттям християнства, але, перетворюючись само, воно також видозмінювало важливі обряди та догматичні положення прийнятого християнства.

– Централізована організація священнослужителів – церква, підлегла владі великого князя, служила зміцненню його становища необмеженого монарха.

– Християнство зблизило Русь з Візантією – найбільш розвинутою феодальною державою з передовою культурою.

– Християнство стало моральним регулятором у суспільстві.

– Починається будівництво церков, монастирів, запровадження системи шкільної освіти. Прилучення до книжності було за своєю суттю революційним процесом і становило собою стрибок у розвитку національної самосвідомості. Християнство перебирає на себе роль «релігії Письма». Вперше у вітчизняній історії формується *тип давньоруського інтелігента*.

Суспільство Галицько-Волинського князівства (1199 – 1349) складалося зі станів, приналежність до яких визначалась родоводом і родом занять. Соціальну верхівку утворювали князі, бояри та духовенство. Із розвитком торгівлі з Заходом починається в XIII ст. в Галичині й на Волині ріст міст. В силу географічного розташування, в цьому регіоні були досить відчутними впливи католицького Заходу, православ'я та східних культур. Галицько-Волинське князівство наслідувало культуру Київської Русі, але й сформувало свої особливі риси в мистецтві, архітектурі, усній та писемній творчості.

ТЕМА 2. КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У 1920 – 1930 рр. – 2 год.

1. Ленінська теорія культурної революції.
2. Культурна політика Радянської влади у 1920-30 рр.
3. Реалізм та соцреалізм в українському живопису.
4. Джерела українського авангардного мистецтва 20-30-х рр. XX ст.
5. Наслідки ідеологічного впливу на культуру України.

Література:

1. Білецький П. У контексті світового авангарду // Всесвіт. – 1990. – №7.
2. Малевич К. Розділи з автобіографії художника // Хроніка 2000. – 1993. – №3-4.
3. Реалізм та соцреалізм в українському живопису радянського часу: Історія, колекція, експеримент. – К. : «LK Maker», 1998.

4. Стебельський Б. Біля джерел українського авангардного мистецтва 20-30-х рр. XX. ст. // Народна творчість та етнографія. – 1998. – №1.

5. Шпандрій М. Модернізм, авангард і естетика М.Бойчука // Сучасність. – 1995. – №9.

Конспект лекції:

Ленінська теорія культурної революції включала питання про формування народної інтелігенції з робітників і селянської бідноти. Важливе місце в теорії культурної революції відводилося питанню про керівну роль комуністичної партії, будівництво пролетарської культури. Рисою соціалістичної культури було названо її інтернаціональний характер. З 1921 р. формуються принципи і завдання культурній революції. Як складова цієї революції – боротьба з неписьменністю.

Характерна риса розвитку мистецтва у 20-і рр. – авторське розуміння «пролетарської культури». В Україні існувало три осередки культурного життя:

– Асоціація революційного мистецтва України, створена у 1925 р. Головний склад: прибічники монументаліста М.Бойчука.

– Об'єднання сучасних митців України, створено у 1927 р. Склад: митці-формалісти – В.Пальмов, Л.Крамаренко, А.Таран.

– Асоціація художників Червоної України. Склад: митці-реалісти, натуралісти, прихильники академізму – Г.Світлицький, К.Трохименко, І.Шульга.

1925 – 1934 формуються ідейно-естетичні принципи соціалістичного реалізму («зображенні дійсності в її революційному розвитку», тобто не такою, як вона є, але – такою, якою вона «повинна бути» з комуністичної точки зору. В соціалістичному суспільстві комуністичний світогляд, а з ним соціалістичний реалізм, уважав культурні традиції буржуазними, а тому вже минулими).

Стратегічною метою радянської влади були побудова ідеологічно єдиного суспільства і створення нової «пролетарської» культури.

Наслідки ідеологізації мистецтва:

– Мистецькі твори, не за принципами соціалістичного реалізму не мали шансів потрапити до «споживача», у гіршому випадку – означали судовий вирок авторові. З другої половини 20-х – на поч. 30-х рр. починаються гоніння на представників авангардного мистецтва. Так, в 1930 р. професори-авангардисти Київського художнього інституту

К.Малевиц, В.Єрмілов, О.Богомазов були звільнені з цього учбового закладу.

– Патерналістська політика. Брак конкуренції в мистецькому середовищі призвів до одноманітності.

Релігійно-церковні процеси періоду радянського тоталітаризму засвідчують, що більшовицький уряд щодо українських церков як православної, так і інших застосовував імперську тактику царської Росії. 1920-1930 рр. частина Православної церкви українізується, виборює автокефалію, що й лякає Москву. Українська автокефальна православна церква була скасована в 1930 р. Майже до мінімуму звужується вплив будь-якої релігії у сфері духовного, культурного життя, етико-моральних відносин у суспільстві, сім'ї. Таке ж гоніння спіткало й римсько-католицьку церкву в Україні: напередодні Другої світової війни залишався діючим лише один на всю Україну костел в Одесі. Жорстоко переслідуються протестантські конфесії: баптисти, адвентисти, п'ятидесятники, Свідки Єгови.

Таким чином, в СРСР створювалася досить потужна інфраструктура культури, яка, одначе, обслуговувала не стільки культурні потреби народу, скільки ідеологічні потреби влади.

ТЕМА 3. КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ **В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ – 2 год.**

1. Соціокультурна ситуація незалежної України.
2. Питання про національну мову.
3. Реформування системи вищої освіти. Розвиток української науки.
4. Нові відносини держави і церкви.
5. Сучасні тенденції в мистецькому житті як результат отриманої свободи творчості.

Література:

1. «Основи законодавства України про культуру» / <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2117-12>
2. Бистрицький Є. Відродження культури: міф і реальність // Політична думка, 1993. – №1. – С.30–32 / <http://www.bystrytsky.org/bystrytsky.htm>
3. Бойко Ю. Деякі думки про сучасне мистецтво в Україні // Сучасність. – 1996. – №9.

4. Мистецька галерея у Львові /13

<http://www.artgreensofa.com/exhib-u.htm>

5. Нариси української популярної культури. – К. : УЦКД, 1998.

6. Ращдорф З. Приватна колекція живопису / <http://art-raschdorf.com/ua/catalog.html>

7. Скляренко Г. Сучасне мистецтво України // Золоті ворота. – 1994. – №3.

8. Універсальні виміри української культури. – Одеса, 2000 / <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/uvuk/index.html>

Конспект лекцій:

1991 р. українська незалежність стала фактом міжнародної політики, але їй ще належало стати фактом культурного життя. Головний документ державної культурної політики цього часу – «Основи законодавства України про культуру», прийняті Верховною Радою у лютому 1992 р.

З часом в суспільстві склалася нова соціокультурна ситуація, яка характеризується новими соціально-економічними умовами, соціальною структурою, системою цінностей. Брак бюджетного фінансування породив думку про занепад української культури. Але, можна говорити лише про господарчий занепад державно-комунальної галузі культури, тоді як у культурі простежуються процеси глибинної трансформації.

1989 р. було ухвалено Закон про державний статус української мови.

Реформується система *вищої освіти*. Введена система акредитації. Крім державних, з'являється велика кількість комерційних вузів. 19 травня 2005 р. було прийнято рішення про приєднання України до Болонського процесу (*Болонська декларація* – угода щодо стандартизації підходів до організації навчального процесу і функціонування вищої школи в Європейському Союзі). Актуальні проблеми історичної науки в своїх роботах розв'язують – Панченко П.П., Верстюк В.Ф., Толочко П.П., Кульчицький С.В., Турченко Ф.Г., Бойко А.В.

Конфесійна ситуація в Україні. В країні зареєстровано 80 конфесій, течій і напрямів. Головні із них – Українська православна церква (Московського патріархату), Українська православна церква (Київського патріархату), католицькі, греко-католицькі, протестантські церкви, релігійні громади нацменшин та неорелігійних культів.

Мистецьке життя. Кіномистецтво представлено такими фільмами як: «Помаранчеве небо» (режисер О.Кірієнко), «Богдан-Зиновій Хмельницький» (режисер М.Машенко), «Молитва за гетьмана Мазепу» (режисер Ю.Ільєнко), «Голод-33» (режисер О.Янчук), «Чорна Рада» (режисер М.Засєєв-Руденко), «Мамай» (режисер О.Санін). Пануючим стилем у живописі стає авангардизм (митці Павло Маков, Оксана Мась, Влада Ралко, Максим Мамсіков, Ігор Гусєв, Ілля Чічкан, Олег Тістол, Олександр Ройтбурд, Олександр Гнилицький). В творчості українських архітекторів все частіше зустрічаються прояви постмодерну (*продукт постіндустріальної епохи, епохи розпаду цілісного погляду на світ, руйнування систем — світоглядно-філософських, економічних, політичних*) та хай-теку (*стилістичний напрямок у сучасній архітектурі та дизайні, орієнтований на функціональність, науковість, елітне обслуговування архітектурою з застосуванням високих технологій*). Найбільш відомі українські театри: Київський національний академічний театр оперети (худ. керівник – Б.Струтинський), Театр ім. І.Франка (худ. керівник – Б.Ступка), Театр російської драми ім. Л.Українки (худ. керівник – М.Резникович). Сучасну українську літературу представляє нова генерація письменників (рейтинг за популярністю: С.Жадан, Л.Денисенко, І.Роздобудько, Ю.Андрухович, Л.Кононович).

Аналіз сучасної культурної сфери показує, що процес реформування культурної сфери є необхідним.

ЗМІСТ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ:

ТЕМА 1. КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ – 2 год.

План практичного заняття:

1. Матеріальна і духовна культура східних слов'ян.
2. Хрещення Київської Русі і розвиток культури.
3. Писемність і літературна традиція.
4. Освіта та наукові знання.

Тематика рефератів:

1. Феномен двовір'я в українській культурі.
2. Перші бібліотеки Київської Русі.
3. Наукові знання в Київській Русі.
4. «Повість минулих літ» та етапи її формування.

5. Архітектура та містобудування. 15
6. Сакральна архітектура Київської Русі.
7. Особливості давньоруського малярства. Фрески та мозаїки Софії Київської.

Література:

1. Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси. – К. : Наукова Думка, 1989.
2. Всеобщая история искусств. Академия художеств СССР. Институт теории и истории изобразительных искусств. Том 2. Искусство средних веков. Книга первая / <http://www.bibliotekar.ru/Iskusstva.htm>
3. Горський В.С. Святі Київської Русі. – К. : Абрис, 1994.
4. Ионайтис О.Б. Византийские традиции и процесс формирования философской культуры Киевской Руси / <http://shkola-mysli.by.ru/01-13.html>
5. Іларіон. Слово про Закон і Благодать (Літ. Переклад С.В.Бондаря) // Філософська думка. – 1988. – №4.
6. Історія української культури. За загальною редакцією Івана Крип'якевича. К. – 2002 (за виданням 1937 року) / <http://litopys.org.ua/krypcult/krcult.htm>
7. Історія української культури. у п'яти томах. Том 1. Київська Русь. <http://litopys.org.ua/istkult/ikult.htm>
8. Любимов Л. Искусство Древней Руси – М., 1974 / <http://artyx.ru/books/item/f00/s00/z0000031/index.shtml>
9. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. – К. : «Глобус» 1996.
10. Осетров Е.И. Живая Древняя Русь – М., 1976 / <http://artyx.ru/books/item/f00/s00/z0000009/index.shtml>
11. Рапов О.М. О дате принятия христианства князем Владимиром и киевлянами // Вопросы истории – 1984. – №6.
12. Щапов Я.Н. Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI – XIV вв. – М. : Наука, 1972.

Хронологія подій:

VIII – IX ст. – формування ранньофеодальної держави – Київської Русі.

860 – прийняття князем Аскольдом християнства.

860-і рр. – просвітницька місія братів Кирила і Мефодія. Кирило уклад слов'янську абетку й розпочав переклад з грецької Святого письма.

955 – прийняття княгинею Ольгою християнства під час поїздки до Константинополя.

988 – офіційне запровадження християнства на Русі.

989-996 – спорудження на замовлення князя Володимира Святославича візантійськими майстрами собору Богородиці (Десятинної церкви).

990-992 – заснування митрополії в Києві.

1015-1054 – князювання Ярослава Мудрого.

1016 – створення «Руської правди».

1017-1037 – будівництво Софійського собору. При Софійському соборі створена перша на Русі бібліотека.

1037 – збудовано Золоті ворота.

1051 – заснування Києво-Печерської Лаври.

1051 – обрання Іларіона без санкції константинопольського патріарха першим київським митрополитом. Перша спроба автокефалії.

1051 – «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона.

1054 – завершення розколу християнства на православ'я та католицизм.

1056-1057 – «Остромирово Євангеліє».

1073-1078 – будівництво Успенського собору Києво-Печерської Лаври.

1096 – «Повчання дітям» Володимира Мономаха.

1108-1113 – будівництво Михайлівського Золотоверхого собору Михайлівського монастиря.

1113 – «Повість минулих літ».

1185 – «Слово о полку Ігореве».

1187 – перша літописна згадка терміну Україна.

1250 – заснування Львова.

Терміни:

Політеїзм – форма вірування і культу, що полягають у поклонінні багатьом богам.

Християнство – світова релігія, що з'явилась в I ст. у східних провінціях Римської імперії. Основа вчення – Новий Заповіт, оснований на Старому Заповіті з доповненнями віри в месіанство та божество Ісуса Христа, спокутування гріхів, Святі Тайни, загробне життя, воскресіння мертвих.

Церква – 1) приміщення, де відбувається релігійний культ; 2) релі-

гійна організація, об'єднана од-17наковими догмами та обрядами. Хрестово-купольний храм – тип християнського храму, що виник у середні віки. Основною рисою таких храмів є те, що їх внутрішній простір, перекритий склепіннями, у плані мав форму хреста, над середньою частиною якого височів головний купол. За допомогою підпружних арок та парусів (спеціальних будівельних конструкцій) купол з барабаном спирався на чотири стовпи.

Умови для розвитку культури:

Київська Русь – одна з великих, могутніх і культурно розвинених країн середньовічної Європи. Культура цієї держави посідала значне місце культурогенезі Європи та впливала на процеси розвитку європейської та світової культури. З князями Київської Русі підтримували родинні, політичні, економічні та культурні зв'язки правителі Візантії, Франції, Німеччини, Швеції, Данії, Польщі.

Володимир спробував подолати розповсюдження християнства шляхом створення інтернаціонального язичницького пантеону на чолі з Перуном. І лише тоді, коли ця спроба виявилася невдалою, Русь була християнізована. Розповсюдження християнства проводилось князівською владою й церковною організацією насильно, опір якому чинили не лише жерці, але й різні прошарки населення. Християнство в силу свого песимістичного світосприйняття та світовідношення (ідея загальної гріховності, культ страждання, ідеалізація аскетизму) було спрямоване проти оптимістичного, орієнтованого на реальне життя, демократичного за духом відношення слов'ян до дійсності. Для XI-XII ст. характерно оязиччене християнство. Народне язичництво не зникло з прийняттям християнства, але, перетворюючись саме, воно також видозмінювало важливі обряди та догматичні положення прийнятого християнства.

Особливості розвитку культури:

За стилем київські церкви належали до *візантійського стилю*. За основу культових споруд на Русі був узятий хрестово-купольний тип храму. Згідно з візантійською традицією куполи покривали свинцевими, позолоченими або забарвленими в зелений колір листами. Обидва кольори вважалися у Візантії священними. Початок кам'яного культового будівництва пов'язується з побудовою у Києві в 989-996 рр. церкви Богородиці, або як її називали в народі, – Десятинної. Пам'ятники архітектури світового значення: Київській Со-

фійській собор, ансамбль Києво-Печерської лаври, Золотоверхий Михайлівський собор.

Провідними жанрами образотворчого мистецтва Київської Русі були мозаїка, фреска, іконопис та книжкова мініатюра. Найбільш знаменита мозаїчна Богоматір-Оранта (Софія Київська).

В основі матеріальної культури Київської Русі – традиція східно-слов'янських племен. До декоративно-прикладного мистецтва належать: вироби з дерева, металу, кістки, каменю, глини. Твори прикладного мистецтва часто виконували подвійну роль прикрас і амулетів. Була відома така ювелірна техніка: чорніння срібла, лиття з дорогоцінних металів, карбування, інкрустація, техніка скані (узори з тонких металевих ниток) і зерні (прикраси з напаяних дрібних металевих кульок). Техніка перегородчастої емалі (нею прикрашалися звичайно коштовні вироби з золота: діадеми, ланцюжки у вигляді медальйонів, хрести, ікони, обкладинки книг тощо).

Отже, утворення Київської Русі мало велике історичне та культурне значення як для слов'янських так і неслов'янських народів. Її економічні та культурні досягнення ставали культурним надбанням латишів, естів, весі, мері, мордві, тюркських народів, які частково етнічно і політично консолідувались у складі Київської Русі.

ДЖЕРЕЛА

ПРОКОПІЙ ПРО ВІРУВАННЯ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Єдиного бога, громовержця, визнають вони * владикою всього світу і в жертву йому приносять биків і всякого роду священних тварин. Долі вони зовсім не знають і не приписують їй ніякого впливу на людей. Коли їм загрожує смерть, під час хвороби чи на війні, вони дають обітницю, що коли врятуються від смерті, то негайно принесуть за врятування життя жертву богу, – і коли небезпека минула, приносять жертву і вважають, що цим купили своє врятування. Поклоняються також рікам і німфам, і іншим божествам, і всім їм приносять жертви; під час цих жертвоприношень ворожать.

*Історія української культури. Збірник матеріалів і документів.
За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000. – С.45.*

МОЛИТВА РІВНОАПОСТОЛЬНОЇ СВЯТОЇ ОЛЬЗИ

---

* анти

О святая равноапостольская¹⁹ великая княгине Ольго, первоуднице Российская, тёплая о нас перед Богом ходатаице и молитвеннице! К тебе прибегаем с верой и молимся с любовию: буди нам во всём ко благу помощница и споспешница, и якоже во временней жизни тшчалася еси просветити праотцы наша светом святых веры и наставити и творити волю Господню, тако и ныне, в Небесней пребываючи светлости, благоприятными твоими к Богу молитвами вспомощствуй нам в просвещении ума и сердца нашего светом Евангелия Христова, да преспеваем в вере, благочестии и любви Христове <...>.

А.Трофимов. Святые жёны Руси. – М., 1993. – С.21-22.

ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ (988р.)

І коли (Володимир) прибув, повелів він поскидати кумирів – тих порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому (узвозу) на ручай, і дванадцятьох мужів приставив бити (його) палицями. І це (діяли йому) не яко древу, що відчуває, а на знеславлення біса. Коли спокушав він сим образом людей – хай одплату прийме від людей! «Велик ти еси, господи, дивні діла твої!». Учора шановний людьми, а сьогодні знеславлений!

І коли ото волокли його по ручаю до Дніпра, оплакували його невірні люди, бо іще не прийняли вони були хрещення. І, приволикши його, вкинули його в Дніпро. І приставив Володимир (до нього людей), сказавши: «Якщо де пристане він, то ви одпихайте його від берега, до поки пороги пройде. Тоді облиште його». І вони вчинили звелене. Коли пустили (його) і пройшов він крізь пороги, викинув його вітер на рінь, яку й до сьогодні зовуть Перунова рінь.

Потім же Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: «Якщо не з'явиться хто завтра на ріці – багатий, чи убогий, чи старець, чи раб, – то мені той противником буде». І, це почувши, люди з радістю йшли, радуючись, і говорили: «Якби се недобре було, князь і бояри сього б не прийняли». А назавтра вийшов Володимир з попами цесарициними й корсунськими на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду і стояли – ті до шиї, а другі до грудей. Діти ж (не відходили) од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили (у воді), а попи, стоячи, молитви творили.

І було видіти радість велику на небі й на землі, що стільки душ

спасається, а диявол тужив, говорячи: «Горе мені, бо проганяють мене звідси! Тут бо думав я житво мати, бо тут немає вчення апостольського, не знають (тут) люди бога. І радів я з служіння їх, тому що служили вони мені. І ось побіждає мене невіглас оцей, а не апостол і мученик, і вже не буду я царствувати у землях сих».

Люди ж, охрестившись, ішли кожен у доми свої. А Володимир, рад бувши, що пізнав він бога сам і люди його, і глянувши на небо, сказав: «Боже великий, що сотворив небо і землю! Поглянь на новії люди свої! Дай же їм, господи, узнати тебе, істинного бога, як ото узнали землі християнськії, і утврди в них віру правдиву і незмінную. (А) мені поможи, господи, проти врага-диявола, щоб, надіючись на тебе і на твою силу, одолів я підступи його».

І це сказавши, повелів він робити церкви і ставити (їх) на місцях, де ото стояли кумири. І поставив він церкву святого Василя (Великого) на пагорбі, де ото стояли кумири Перун та інші і де жертви приносили князь і люди. І почав він ставити по городах церкви, і попів (настановляти), і людей на хрещення приводити по всіх городах і селах. І, пославши (мужів своїх), став він у знатних людей дітей забирати і оддавати їх на учення книжне.

Літопис руський. – К., 1989. – С. 66.

ПІКЛУВАННЯ КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО ПРО РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ К КИЇВСЬКІЙ РУСІ

[...] У рік 6545 [1037]. Заложив Ярослав город – великий Київ, а в города сього ворота є Золоті. Заложив він також церкву святої Софії, премудрості бо-жої, митрополію, а потім церкву на Золотих воротах, кам'яну. Благовіщення святої богородиці. Сей же премудрий великий князь Ярослав задля того спорудив [церкву] Благовіщення на воротах [щоб] давати завше радість городу сьому святим благовіщенням господнім і молитвою святої бородиниці та архангела Гавриїла. Після цього [він звів] монастир святого Георгія [Победоносця] і [монастир] святої Орини. [...]

Літопис руський. – К., 1989. – С. 89-92.

КОЛЯДКИ КНЯЖИХ ЧАСІВ

Ішли молодці рано з церковці,

Ой, дай, Боже!

Ой, ішли, ішли, раду радили,

Не еднакую, а троя-21кую:
«Ой, ходімо-ж ми до ковальчика,
До ковальчика, до золотника,
Покуймо-ж собі мідяні човна,
Мідяні човна, золоті весла!
Ой! Пустимож-ся на тихий Дунай,
долів[†] Дунаєм під Царегород.
Ой, чуємо там доброго пана,
Що платить добре та за служеньку:
ой, дає на рік по сто червоних,
по сто червоних, по коникові,
по коникові, та по шабельці,
та й по шабельці, по парі сукон,
по парі сукон, та по шапочці,
та й по шапочці, та й по шапочці».

*Історія української культури. Збірник матеріалів і документів.
За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000. – С.100.*

МЕСЯЦЕСЛОВ (дати дані по старому стилю)

ЯНВАРЬ – году начало, зиме середка. Перелом зимы.

1. Васильев день. Новый год. Гадания: варят кашу, обсыпают зерном и пр. Покровитель свиней. Свиной праздник. Коли первый день в году веселый, то и год будет таков.

4. Последние святочные гадания. Гоняют черта из деревни.

5. Крещенский вечер. Крещенский снег собирают для беления холстов; также от разных недугов.

6. В богоявленную ночь, перед утреней, небо открывается. Снег хлопьями – к урожаю; ясный день – к неурожаю. Звездистая ночь на богоявление – урожай на горох и ягоды.

18. Афанасия ломоноса. Афанасия береги-нос. Афанасьевские морозы.

20. На Ефимия в полдень солнце – ранняя весна.

24. Аксиныи полухлебницы, полужимницы. Ползимы прошло. Какова Аксинья, такова и весна. Половину срока осталось до нового хлеба.

[†] Долів – униз

ФЕВРАЛЬ – широкие дороги. Бокогрей. Февраль три часа прибавит.

1. На Трифона звездисто – поздняя весна.

2. В сретенье зима с летом встретила. Солнце на лето, зима на мороз (поворотили). На сретенье капель – урожай на пшеницу.

3. На Симеона – расчиная починки (чинят летнюю сбрую). Привязывают к лошади кнут, рукавицы (от домового).

3 и 11. Семь крутых утреников: три до Власья, один на три после Власья. Власьевские морозы. Святой Власий сшибил рог с зимы.

20. На Льва Катанского не глядеть на падающие звезды.

25. С Тарасия не спят днем.

29. Касьяна завистливого, недоброжелательного, скупого. Високосный год тяжелый, на людей и на скотину.

МАРТ – И март на нос садится (т. е. мороз бывает). В марте курица из лужицы напьется. Мартовская вода целебная (из мартовского снега).

1. Евдокии – подмочи порог. Свистунья. Какова Евдокия, таково и лето. На Евдокии снег – урожай, теплый ветер – мокрое лето, ветер с севера – холодное лето. Коли курочка в Евдокии напьется, то и овечка на Егорья (23 апреля) наестся.

4. Герасим Грачевник, грачей пригнал. Кто на Грачевника в новые лапти обуется, у того весь день будет шея скрипеть.

9. Сороки святые – колобаны золотые (булочки). Пекут жаворонки. На сорок мучеников день с ночью меняется, равняется. На сорок мучеников сорок птиц прилетают. Сорок пичуг на Русь пробирается.

25. На благовещенье весна зиму поборола. На благовещенье и на пасху грешников в аду не мучат. Весна до благовещенья – много морозов впереди. На благовещенье хороший улов рыбы. В благовещенье на суровую пряжу не глядят. Девка косы не заплетает.

26. В день архангела Гавриила выверни оглобли из саней. Если прясть на Гавриила, работа не впрок.

АПРЕЛЬ – С апреля земля прееет.

1. Марьи зажги снега; зайграй овражки. Снег под кустом растаял. Если разлив на Марию Египетскую, то травы будет много.

3. Коли на Никиту лед не прошел, то лов рыбы будет плохой. Водяной просыпается от зимней спячки.

5. Святой Федул теплячком подул. На Федула растворяй оконни-

12. Василий Парийский землю парит. Медведь встает, выходит из берлоги.

20. На Феодора покойники тоскуют по земле. Почитанье или окликанье родителей на погосте.

23. День Егория храброго. Егория вешнего. На егорьевской неделе прилет ласточкам. На Егорья запахируют пашню. Святой Юрий запасает (т. е. начинает пасти) коров, Никола коней. Юрий, праздник пастухов: их дарят и кормят в поле мирскою яичницей. Моленик (каравай) пастуху, крохи – скоту. Выгоняют в первый раз скотину в поле вербою с вербного воскресенья. Юрьева роса от сглаза, от семи недугов.

25. На Марка прилет певчих птиц стаями.

28. На Максима больных начинают отпаивать березовым соком.

МАЙ – Майская трава и голодного кормит. Май холодный – год плодородный. Коли в мае дождь – будет рожь. В мае родиться – весь век промаяться. В мае жениться – век маяться. Рад бы жениться, да май не велит.

1. На Еремея, по ранней росе, иди на посев.

2. Святых Бориса и Глеба – барышдень. Торговцы стараются что-нибудь продать выгодно, чтобы весь год торговать с барышом. Борис и Глеб сеют хлеб.

3. Мавры – зеленые щи.

5. Ирины рассадницы. Рассаживают рассаду, приговаривая: «Не будь голенаста, будь пузаста; не будь пустая, будь тугая; не будь красна, будь вкусна; не будь мала, будь велика!».

8. На Ивана Богослова посев пшеницы. Пекут обетные пироги, на угощение странников и нищих.

9. С Николы вешнего сади картофель.

11. Мокия мокрого. В день Мокия мокро, все лето мокрое.

20. Фалалея огуречника.

ИЮНЬ – Конец пролетья, начало лета.

8. Гроза на Федора летнего – плохая уборка сена. Колодезники опрокидывают сковороды, чтобы узнать, где есть водяная жила и судят об этом по степени сырости сковороды.

13. Акулины гречушницы. Гречу сеют либо за неделю, либо после. Мирская каша для нищей братии. Праздник каш.

23. Аграфены купальницы: начало купанья. Травы в соку; сбор

лечебных трав. Накануне (и в ночь) Ивана Купалы собирают лечебные и знахарские корни и травы. Моются и парятся в банях; общее купанье с песнями.

24. Ивана Купала, костры; прыгают через купальничьи огни. Первый покос. Ведьмы собираются на Лысой горе (Киев): день ведьм, оборотней, колдунов.

27. На Самсона дождь – до бабьего лета мокро. На Самсона дождь – семь недель дождь.

ИЮЛЬ – макушка лета, сенозорник, страдник. Не топор кормит мужика, а июльская работа.

1. В день Казанской богоматери начало покоса.

16. Притихают пичужки. На Афиногена пташка задумывается.

19. Коли на Макриду мокро, то страда ненастная.

20. Святой Илья. Пророк Илья зажинает жниво. Первый осенний праздник. На Илью до обеда лето, после обеда осень. На Ильин день где-нибудь от грозы загорается. До Ильи мужик купается, а с Ильи с рекой прощается.

22. На Марию Магдалину в поле не работают – гроза убьет. На Марию вынимают цветочные луковицы.

24. Борис и Глеб – поспел хлеб.

25. На Макария Нижегородская ярмарка.

АВГУСТ – В августе мужику три заботы: и косить, и пахать, и сеять.

1. Первый спас. Авдотьи малиновки, поспевают малина. На первый спас лошадей купают.

6. Второй спас. Пришел спас – всему час: плоды зреют. До второго спаса не едят никаких плодов, кроме огурцов. Со второго спаса едят яблоки. Провожают закат солнца в поле с песнями. Осенины.

15-16. Первый спас – на воде стоят; второй спас – яблоки едят; третий спас – на зеленых горах холсты продают. Молодое бабье лето с 15 по 19 августа.

29. Ивана Постного. Круглого не едят, шей не варят. На Предтечу не рубят капусты, не срезают мака, не копают картофеля, не рвут яблоки, не берут в руки топора, заступа. Коли журавли на Киев пошли – ранняя зима.

СЕНТЯБРЬ – Холоден сентябрь, да сыт. С сентября огонь в поле и в избе.

1. Бабье лето. Последний по-25сев ржи. Начало посиделок. Бабье лето ненастно – осень сухая. Переход в новый дом, на новоселье – счастливый.

11. В Федору лето кончается, осень начинается. И бабье лето до Федоры не дотянет.

15. Праздник Никиты гусятника. Гуси летят в отлет. Задабривают водяного, бросая ему гуся без головы, которую относят домой, для счета домового.

25. На Сергия капусту рубят, капустки.

ОКТАБРЬ – Грязник.

1. Покров. Свадьбы. Срок наймам и сделкам. На покров ветер с востока – зима холодная. Бел снег землю прикрывает: не меня ль молодцу замуж снаряжает? Если снег выпадет на покров – счастье молодым.

4. На Ерофея лешие пропадают: они ломают деревья, гоняют зверей. Крестьяне в лес не ходят.

14. Параскевия Пятница Христовым страстям причастница.

22. Ранняя зима. Кто на казанской женится, счастлив будет.

НОЯБРЬ

1. Козьма и Демьян. Начало морозов. На Козьму и Демьяна курячьи именины.

8. Со дня Михаила архангела зима морозы кует.

11. Феодор землю студит.

21. Введение ломает леденье. Введение пришло – зиму привело.

24. Екатерининские гулянья; первое катанье на санях.

30. На Андрея Первозванного наслушивают воду (тихая вода – хорошая зима; шумная вода – морозы, бури, метели).

ДЕКАБРЬ – Студень. Декабрь год кончает, зиму начинает.

4. Варвара мосты мостит.

6. Зимний Никола. Первые морозы. Хвали зиму после Николина дня. Цены на хлеб строит Никольский торг. Красна никольщина пивом да пирогами (никольщина самый общий храмовый праздник). На никольщину и друга зови и недруга зови.

16. Коли на Аггея сильный мороз, то он простоит до крещенья.

24. Коляда. Рождественский или первый сочельник; свят вечер не едят до звезды. Спутывают ноги столу, чтобы скот не бегал. Не кормят кур, чтобы огородов не копали. Какова длинна в кутью былинка из-под скатерти, таков лен будет.

25. Святки: славят Христа, ходят с вертепами, со звездой, гадають. Пост холодный (рождественский), пост голодный (петровский), пост великий да пост лакомка (успенский). «Я маленький хлопчик, принес богу снопчик, Христа величаю, а вас с праздником поздравляю».

26. Бабы каши.

29. Онисьи желудочницы. Варят свиную требуху.

31. Щедрый вечер. Васильев вечер. Гаданья. Свинку да боровка для Васильева вечерка. На Васильев вечер ведьмы скрадывають месьц. Садоводы в полночь встряхивають яблони, для урожая.

Как была крещена Русь. – 2-е изд. – М., 1990. – С.316-319.

ПОВЧАННЯ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

Єпископів, і попів, і ігуменів [поважайте], з любов'ю приймайте од них благословення і не одсторонюйтеся од них, а по силі любіте і подбайте [про них], щоб дістати через їх молитву [милість] од бога.

Літопис руський. – К., 1989. – С.457.

Питання для самоконтролю:

1. Які позитивні та негативні наслідки мало хрещення Русі?
2. Яка доля язичницької культури в християнській країні?
3. Назвіть найбільш відомі муровані споруди періоду розквіту Київської Русі.

ТЕМА 2. КУЛЬТУРА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ (друга половина XIV – перша половина XVII ст.) – 2 год.

План практичного заняття:

1. Періоди панування Великого князівства Литовського. Особливості панування Панської Польщі.
2. Українська зодчество (друга половина XIV – перша половина XVII ст.). Особливості будівництва українських замків. Культові будівлі та завдання оборони.
3. Еволюція української скульптури і живопису в XIV-XVII ст. Своєрідність української ікони.
4. Поява в Україні своєї друкованої книги и розвиток гравюри.

Тематика рефератів:

1. Формування і розвиток української культури в період пізнього середньовіччя та вплив політичної ситуації на духовне життя України.

1. Бокань В., Польовий Л. Історія культури України. – К. : МАУП, 2002.
2. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К. : Вища шк, 1994.
3. Гриценко Т.Б. Українське культурне піднесення (кінець XV – перша половина XVII ст.) / Культурологія. – К., 2007 / <http://www.info-library.com.ua/books-book-95.html>
4. Грушевський М. Історія української літератури. (В 6 томах) / <http://litopys.org.ua/links/inliter.htm>
5. Історія української культури. У п'яти томах. Том 2 (Українська культура XIII – першої половини XVII століть). К. : Наукова думка, 2001 / <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult2.htm>
6. Могила П.: богослов, церковний і культурний діяч. – К. : Дніпро, 1997.
7. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1997.
8. Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаторські ідеї на Україні: (XVI – поч. XVII ст.). – К. : Наукова думка, 1990.
9. Очерки истории Киево-Печерской Лавры и Заповедника. – К., 1992.
10. Чижевський Д. Історія української літератури. – К., 2003. (за виданням Нью-Йорк, 1956) / <http://litopys.org.ua/chyzh/chy.htm>

Хронологія подій:

- 1357 – створення Галицької католицької митрополії. Активна експансія католицизму в українські землі.
- 1415-1420 – створення митрополії у Великому князівстві Литовському осібно від Московської православної митрополії.
- 1550-1620 – Іван Вишенський.
- 1556-1561 – «Пересопницьке Євангеліє».
- 1564 – заснування друкарні І.Федорова в Москві.
- 1573 – заснування друкарні І.Федорова у Львові.
- 1574 – І.Федоров надрукував перші в Україні книги «Апостол» та «Буквар».
- 1578 – заснування Острозької колегії.
- 1580-1581 – «Острозька Біблія» І.Федорова, надрукована в Острозькій типографії.
- 1583 – помер І. Федоров.

1586 – заснування Львівської братської школи.

1589 – заснування Московської патріархії замість митрополії. Юрисдикція тільки на території Російської держави. Погіршення становища Української церкви.

1596 – Брестська унія прийнята на церковному соборі у Бресті. Частина православної ієрархії проголосила об'єднання з католицькою церквою та визнала верховенство папи римського.

1596-1647 – Петро Могила.

1615 – заснування Київського Богоявленського братства та братської школи.

1620 – відновлення православної митрополії в Києві, яку було ліквідовано згідно з Берестейською унією. Патріарх Єрусалимський Феофан висвятив на митрополита Київського Борецького. Поновлення православної ієрархії в Україні.

1632 – заснування Києво-Могилянської Колегії.

1628-1629 – спроба церковної угоди. Невдала через небажання православних і уніатів йти на поступки. Проти возз'єднання з уніатами рішуче виступило Запорозьке Військо.

Терміни:

Експансія (від латин. expansion – поширення), розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за первинну межу (напр. територіальна, економічна, політична експансія).

Гравюра (від фр. gravure; graver – вирізати) – відбиток на папері з дошки, на якій був вирізаний (награвірований) малюнок.

Замок – укріплене житло феодала, оборонний об'єкт. У XIII-XIV ст. замок перетворюється на складні комплекси споруд і нарешті – на палацові ансамблі.

Патріаршество – система церковного врядування на чолі з патріархом.

Реформація (лат. reformatio – поліпшення, перетворення) – широкий суспільний рух у Західній та Центральній Європі XVI ст., що поєднував у собі суспільно-політичні і релігійні течії.

Протестантизм – одна з трьох християнських конфесій, що зародилася у другій половині XVI ст. В наслідок розвитку ренесансно-реформаційних процесів.

Унія церковна – об'єднання однієї з церков православного Сходу з римо-католицькою церквою на засадах визнання першості Папи

Римського і католицької догма-29тики і за умов збереження при-
таманних їй традицій, обрядів, способів відправлення таїнств, особ-
ливостей церковного устрою.

Умови для розвитку культури:

Друга половина XIV – середина XVII ст. – період, коли долю Ук-
раїни визначали спочатку Литва, а потім Польща і турки з татарами.
Панівні верстви князівства Литовського та Речі Посполитої не тільки
здійснювали політику ліквідації залишків автономності українських
земель, а й посилювали національно-релігійний, культурний та соці-
альний гніт. Проте політика колонізації сприяла піднесенню руху
опору народу України, пробудженню його національної свідомості,
духовному злету та інтелектуальному розвитку.

Період середньовічного християнства урізноманітнив конфесійну
ситуацію в Україні. В умовах литовсько-польської державності про-
тягом трьох століть Православна церква в Україні зберігала релігій-
ну ідентичність. Цей період завершується Берестейською церковною
унією (1596 р.) і початком міжконфесійної боротьби, викликаной уні-
єю. У XV – XVI ст. відбувається перехід провідних верств українсь-
кого народу на латинський обряд, що призводить до втрати інтелек-
туальних сил України. У 20-х рр. XVII ст. відновлюється ієрархія
Православної церкви в Україні, вона відновлює свою соборність, ві-
діграє важливу роль у становленні української державності часів ко-
заччини, Запорозької Січі, Гетьманської України. Автономність, сво-
ерідність суспільного устрою козацької християнської республіки
забезпечували можливість відносно автономного розвитку козацької
церкви. Були створені умови для збереження й розвитку особливос-
тей, традицій київської гілки православ'я. З XVI ст. в Україні, пара-
лельно з європейським процесом, розповсюджується протестантизм.

ДЖЕРЕЛА

ПІЛЬГИ ТАТАРСЬКИХ ХАНІВ ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВИ (1313 р.)

Ярлыки, сиречь жалованныя грамоти, иже давали первые Цари
Ординские, и сущий по них всея святейшим преосвященним Митро-
политом Киевским и всея Руссии, легость церковным домом и людем
православным.

В лето 6721 (1313) поиде во Орду Петр Митрополит Киевский и
всея Руссии, вкупе с Великим Князем Михайлом Ярославичем
Тферским, обиды ради церковных от лукавых человек судов и управ-

лений, й пошлин, й уроков н даней именьй й стяжаний людей всего причта церковнаго, й о всех десятинах Митрополичьих. Да й того ради, чтоб наперед быти у Царя Немецких послов, й Бискупа Матфея Папы Римскаго; да й того ради понеже тогда во Орде царь Батый умер, а новый царь Язбяз сел на царство, й вся обновшася от многих царств, й от многих великих княжений, й от многих стран вси приходили в Орду к Царем й ярлыки имали, каждо на свое имя. Й вси великие Князи Русские й Митрополиты, й Епископы Русские, ярлыки имали, каждый на свое имя. Но милостию божию, Петр Митрополит во Орде у царя был в велицей чести, й отпущен был от царя в борзе со многою честью й управою, й с ярлыки й с дефтери; й прийде в свою Митрополию на Русь, й вси православные христиане сretoша его со многою радостію.

*Історія української культури. Збірник матеріалів і документів.
За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000. – С.105-106.*

ОСУЖДЕННЯ БРЕСТСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ НА ПРАВОСЛАВНОМУ СОБОРІ (1596 р.)

Тому що до інших виступів той апостат[‡] митрополит київський, галицький і всієї Русі на ім'я Михайло, з єпископами своїми, які його злому умислові помічені були, як Іпатій володимирський, Кирило луцький, Герман полоцький, Денис холмський, Іона пінський, нарешті, і того не хотіли вчинити, щоб заклик нашого канонного послухатися, а за ним перед нами на синод ставилися і справу про себе дали в тих безбожних вчинках своїх, на які осмілилися були завзятися, тому ми тоді, потребі догоджаючи, вчинили те, що ми на пробування і на випитування всіх тих схизматичних кляуз, які самовільно через них виявилися і справили такі великі заворушення (хвилювання) між людом, що ім'ям державним називається, у тій богом береженій епархії.. що з них явно визначили: тому що всі, що однаково з нами мислять і в звичаях, а також у догматах нашої східної божої і апостольської католицької церкви непохитно перебувають, вони засвідчені як явні апостати і зазнайки легковажні. <..> А зневажена ними свята божа східна церква дозволяє на те і через нас обов'язково наказує на нинішньому соборі, щоб вищезгадуваний митрополит Михайло був

[‡] відступник від православної віри.

скинутий, а також і згадані епіс-31копи і вже.. усіх шат архієрейських були позбавлені і відсуджені від усякого управління і порядкування, навіть від самого імені свого єпископського, і постановити на тому соборі церковному, щоб були геть викинуті і виписані.

*Історія української культури. Збірник матеріалів і документів.
За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000. – С.113.*

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ XVI СТ. ЗА РІЧКОЮ ВОГНИ ГОРЯТЬ

За річкою вогни горять,
Там татари полон ділять.
Село наше запалили
І багатство розграбили.
Стару неньку зарубали,
А міленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть:
Коло шиї аркан в'ється,
І по ногах ланцюг б'ється.
А я бідний, з діточками
Піду лісом стежечками. –
Нехай йому із водою...
Ось – ось чайка надо мною.

Українські народні думи та історичні пісні. – К., 1955. – С.8.

ОПИС КИЄВА (СЕРЕДИНА XVII ст.)

Київ... був одним із найдавніших міст Європи; ще нині це засвідчують пам'ятники старовини, висота й ширина міських укріплень, глибина оборонних ровів, руїни його храмів, численні старовинні гробниці колишніх князів. З цих храмів залишилося залишилося лише два на згадку про минулі часи – Софійський та Михайловський. Решта лежить у руїнах, як от собор Святого Василя, стіни якого заввишки 5 чи 6 стіп, зроблені з алебастру, зберігають грецькі написи понад тисяча чотирьохсотлітньої давності. Вони майже стерлися у своїй ветхості. В руїнах храмів ще донині збереглися гробниці багатьох князів...

Місто має три гарні вулиці, а всі нерівні, покручені, поплутані, як у лаберінті; воно ніби поділене на два міста – перше називається

єпископським і включає Кафедральний собор; друге міщанське, у ньому є три інші храми – католицькі і православні...

Житла будуються на московський кшталт, усі на одному рівні, досить низькі, рідко коли перевищують один поверх. Використовуються тут світильники, зроблені із просмолених скалок.

Боплам Гійом. Опис України. Проспер Меріме.

Українські козаки та їхні останні гетьмани Богдан Хмельницький. – Львів, 1990. – С.22-24, 30.

ВЕЛИКОДНІ ОБРЯДИ В УКРАЇНІ (СЕРЕДИНА XVII ст.)

У страсну суботу вони йдуть у храм, який називають церквою, аби взяти участь у релігійних торжествах, які полягають у тому, що фігурку Господа нашого Христа кладуть у гріб, а потім з великими урочистостями звідти виймають. Після цього обряду всі вони – чоловіки, жінки, парубки і дівчата – стають навколішки перед єпископом (якого називають владикою) і подають йому яйце, зафарбоване в червоний або жовтий колір із словами «Христос воскрес!» А єпископ бере яйце, відповідає «Воістинно воскрес!» і христосується з жінками та дівчатами.

Боплан Гійом. Опис України. – Львів, 1990. – С.78.

Питання для самоконтролю:

1. Яке значення козацтва в утвердженні культурної самобутності українського народу?
2. У чому полягає значення творчості письменників-полемістів XVI ст. І.Вишенського та М.Смотрицького?
3. Як позначилося виникнення друкарства на розвитку культури та освіти в Україні?
4. Які архітектурні стилі виникають в Україні в цей період під впливом західних тенденцій? У чому їх специфіка?

ТЕМА 3. УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ – 2 год.

План практичного заняття:

1. Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького і культурна інтеграція українських земель.
2. Нищення української державності часів московського панування.

4. Мистецтво на українських землях періоду раннього нового часу.

Тематика рефератів:

1. Розквіт староукраїнської літературної мови (XVII – перша чверть XVIII ст.).

2. Руйнування освіти на українських землях російським урядом.

3. Підпорядкування української церкви московському патріархату.

Література:

1. Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). Гол. редактор П. Сохань. – К. : Смолоскип, 2003.

2. Русанівський В. Історія української літературної мови. – К. : АртЕк, 2001 / <http://litopys.org.ua/rusaniv/ru.htm>

3. Домке А. Проблема человека в философии Г.С.Сковороды / <http://www.eunnet.net/sofia/01-2000/text/0104.html>

4. Лосев А. Г.С.Сковорода в истории русской культуры / http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/INDEX_CULTUR.php

5. Нічік В.М. Из истории отечественной философии конца XVII – нач. XVIII вв. – К. : Наукова думка, 1978.

6. Специфіка національного варіанта бароко в літературі, театрі, музиці / Закович М.М. Культурологія: українська та зарубіжна культура. Навч. посіб. – К. : Знання, 2007/

http://ebk.net.ua/Book/cultural_science/zakovich_kulturologiya/zmist.htm

7. Чижевський Д. Філософія Г.С.Сковороди. – Харків : Прапор, 2004.

8. Українське бароко та європейський контекст. Відп. редактор А. К. Федорук. – К. : Наукова думка, 1991 /

<http://litopys.org.ua/chysk/chysk.htm>

Хронологія подій:

1648-76 – національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького.

1661 – заснування Львівського університету.

1686 – перехід української церкви у відання Московського патріарха на умовах забезпечення автономії української церкви. У майбутньому були порушені.

1687-1709 – гетьманування І.Мазепи.

1710 – затвердження Конституції Пилипа Орлика.

1720 – уніатський собор в Замості. Утвердження уніатства на Правобережжі і в Галичині.

1721 – ліквідація патріархату в Росії. Заснування Синоду. Ліквідація самостійної політичної ролі церкви. З 1721 р. на частині українських земель, що входили до складу Російської держави (з 1721 р. – імперії), почав діяти Духовний регламент – документ, що перетворював церкву на складову частину державного механізму, ліквідував Московську патріархію. У Петербурзі було засновано Святий синод. Це був бюрократичний заклад, який контролював справи церкви, а це зробило православну церкву в Росії та Україні бюрократичним додатком держави.

1722-1794 – Г.С.Сковорода.

1755 – заснування Московського університету.

1839 – ліквідація греко-католицької церкви в Російській імперії. Засіб встановлення релігійної єдності і русифікації українського народу.

Терміни:

Інкорпорація – об'єднання в одне ціле.

Гуманізм (від лат. humanus – людський, людський) – ідейний напрям культури доби Відродження, що утверджував право людини на земне щастя, боровся за визволення науки й людської особистості від обмежень схоластики.

Бароко (від італ. barocco – вигадливий, химерний) – один із провідних художніх стилів кінця XVI – середини XVIII ст. Виник в Італії, поступово поширився в інших країнах Європи та Латинській Америці. Мистецтву бароко властиві грандіозність, пишність, динаміка, патетична піднесеність, інтенсивність почуттів, пристрась до ефективних видовищ, поєднання ілюзорного та реального, сильні контрасти масштабів і ритмів, світла та тіні.

Національно-визвольний рух – рух, спрямований на знищення іноземного панування та завоювання національної незалежності, ліквідація національно-колоніального гніту та експлуатації, забезпечення права нації на самовизначення, створення національної держави.

Державна церква – модель державно-церковних відносин, конституюючою ознакою якої є юридично закріплене панівне, привілейоване становище одного із віросповідань (церкви), які діють у країні. Державна церква фінансується з державного бюджету, користується привілеями, має можливість впливати на політику державних структур. Російська православна церква була державною церквою в доре-

Московська Патріархія – керівний центр Руської православної церкви, який включає в себе систему закладів і підрозділів, що безпосередньо підлягають патріарху Московському і всієї Русі. Згідно з «Положенням про управління Руською православною церквою» вища законодавча, адміністративна і судова влада в ній належить Помісному собору. В міжсоборний період вся повнота влади зосереджується в руках патріарха Московського і всієї Русі. Для вирішення нагальних церковних проблем патріарх має право скликати Архієрейський собор. Крім того, при ньому існує допоміжний орган для керівництва церквою – священний Синод.

Русифікація – сукупність дій, умов та заходів у національних неро-

сійськомовних республіках щодо звуження користування здобутками національної культури, вживання рідної мови, вивчення своєї історії і піднесення на передній план знання російської мови, культури, історії.

Класицизм – один з основних напрямів у європейській літературі й мистецтві XVII-XVIII ст., зразком для якого було класичне давньогрецьке й давньоримське мистецтво.

Умови для розвитку культури:

1648 р. – початок Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького. Причини війни:

1. Інкорпорація українських земель. Українські землі були проголошені споконвічними польськими землями.
2. Денаціоналізація. Дискримінація у сфері мови.
3. Окатоличення.
4. Подальше закріпачення вільного населення.
5. Курс польського уряду на ліквідацію козацтва як стану.

В ході національно-визвольної революції середини XVII ст., в Україні було відроджено національну державу – Гетьманщину. Б. Хмельницький вперше в історії вітчизняної суспільно-політичної думки сформулював *принципи національної державної ідеї*:

1. Засвідчив право українського народу на створення власної держави в етнічних межах його проживання.
2. Висловив ідею незалежності утвореної держави від влади польського короля.
3. Сформулював положення про соборність Української держави.

4. Розглядав утворену Українську державу як спадкоємницю Київської Русі.

Розпочався процес культурної інтеграції регіонів України.

Подією в історії українського народу було державне об'єднання України з Росією на основі рішення Земського собору 1653 р. і Переяславської ради 1654 р. Україна в складі Російської держави повинна була мати широку автономію. Проте, велась планомірна, послідовна політика знищення української нації. Російська імперія здійснювала її багатьма шляхами. Першою нищиться духовна опора: в 1686 р. українська церква підпорядковується московському патріархату. Другою – українська освіта. Третьою була пограбована літературна українська (руська) мова.

Релігійне життя в Україні часів колоніальної неволі багате на складнощі. Прагнучи задовольнити свої особисті інтереси, дрібні домагання, особливо не турбуючись при цьому про можливі негативні наслідки для церкви в цілому, українські ієрархи в кінці XVII – на початку XVIII ст. фактично сприяли церковно-політичним прагненням Москви ліквідувати українську православну автономію. Наявний факт саморуйнації автономії української православної церкви та початок підпорядкування Москві. Поступово була знищена самобутність та автономність української церкви. Особливості церкви в Україні (принцип соборності, виборності, традиція участі мирян у справах церкви (наприклад, через діяльність братств) опинилися під забороною. Друк у Києво-Печерських та чернігівських монастирських друкарнях богослужебних книг українською мовою став приводом для заборони книгодрукування. Паралельно ліквідується політична самобутність України, а українські ресурси спрямовуються на реалізацію загальнодержавних реформ.

У 1786 р. всі церковні землі були передані державі; у фінансовому відношенні церква стала залежною від держави. Наприкінці XVIII ст. більшість церковних ієрархів України були росіянами та проповідували вірність царю та Російській імперії. У цей час став проявлятися курс влади на зміцнення церкви як складової частини державно-бюрократичної системи. У законі про успадкування престолу (1797 р.) імператора було оголошено главою Російської православної церкви, захисником та охоронцем догматів. Наслідки такої політики для України: ліквідація національних особливостей у церковному житті,

використання самодержавним³⁷урядом релігійності населення для насадження санкціонованих самодержавством напрямків діяльності. Віруюче населення за допомогою єдиної церкви можна було перетворити на слухняну когорту.

Відбуваються складні міжконфесійні процеси на Правобережній Україні, вкрай загострюються й періодично драматизуються відносини між римо-католиками і греко-католиками, з одного боку, і православними, з другого боку, на фоні геополітичного втручання в ці процеси державної влади католицької Польщі й православної Росії.

Мистецьке життя. Епоха Ренесансу, котра почалась в Італії в XIV ст., після своїх грандіозних наукових і художніх відкриттів наприкінці XVI ст. переживає кризу і згасає. XVII ст. – це вже вік бароко. В Україні вияв ренесансних ідей стає помітний наприкінці XV – на початку XVI ст., а вироблення гуманістичних концепцій на національному ґрунті і сприйняття літературних досягнень італійського Ренесансу активно продовжується в XVII і XVIII ст. При цьому розвиток ренесансних ідей відбувається переважно у формах культури бароко, зазнаючи водночас впливу реформаційних тенденцій і згодом Просвітництва.

У XVII-XVIII ст.ст. визначними художніми центрами були Львів і Київ. Крім іконопису, в українському мистецтві починають розвиватися й інші жанри: історичний, батальний, пейзажний, побутовий, портрет.

Загальна характеристика іконопису:

– Іконопис втрачає свою схоластичну канонічність. Релігійні персонажі набувають яскравих життєвих рис, в яких присутні прикмети сучасної майстрам дійсності. Нерідко святість персонажів зберігається лише в їхніх атрибутах. В усьому іншому – це цілком світські особи.

– Виняткову роль відіграли ідеї патріотичного піднесення, що панували в країні і позначилися на демократизації українського мистецтва. Утворився так званий *стиль «козацького бароко»*.

Українське бароко не знало такого явища, як ілюзіонізм, притаманний бароко італійському. Для досягнення повноти ілюзії митці поєднували елементи архітектури, скульптури й малярства. Невластивий був українському бароко й напружений драматизм європейського бароко, в якому звичні архітектурні елементи деформуються. В українському бароко нема цього внутрішнього напору, який видозмінює архітектурні форми. У цьому виявляється *своєрідність українського бароко*.

ДЖЕРЕЛА**ПАВЛО АЛЕПСЬКИЙ[§] ПРО ОСВІТУ В УКРАЇНІ У XVII ст.**

Починаючи з цього міста (Рашкова) і по всій землі руських, тобто козаків, ми помітили прекрасну рису, що дуже здивувала нас: усі вони, крім небагатьох, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи; крім того, священники навчають сиріт і не лишають їх неуками блукати по вулицях <..>

Всякий базар** і містечко в землі козаків має багато жителів, особливо маленьких дітей. Кожне місто має, може, до 40, 50 і більше тисяч душ; але дітей більше, ніж трави, і всі вміють читати, навіть сироти. Вдів і сиріт у цій країні сила; силовики їхні були вбиті в безнастанних війнах. Але в них є хороший звичай: вони одружують своїх дітей молодими, і тому вони численніші за зорі небесні і за пісок морський.

Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000. – С.135-136.

НАРОДНА ПІСНЯ ПРО БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА ПРО БИТВУ ПІД ЖОВТИМИ ВОДАМИ (середина XVII ст.)

Чи не той то хміль, що коло тичин в'ється?
 Ой, той то Хмельницький, що з ляхами б'ється.
 Чи не той то хміль, що по пиві грає?
 Ой, той то Хмельницький, що ляхів рубає.
 Чи не той то хміль, що у пиві кисне?
 Ой, той то Хмельницький, що ляшеньків тисне.
 Гей, поїхав Хмельницький к Золотому Броду, –
 Гей, не один лях лежить головою в воду.
 «Не пий, Хмельницький, дуже Золотої Води, –
 Іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди».
 «А я ляхів не боюся і гадки не маю –
 За собою великую потугу я знаю,

[§] Павло Алепський – автор записок про поїздку в 1654 р. до Росії його батька, антіохійського патріарха Макарія, якого він супроводив. У своїх записках Алепський подає відомості про Україну на підставі власних вражень.

** Місто.

Ще й орду татарськую за³⁹собою веду, –
А все того, вражі ляхи, на вашу біду».
Ой, втікали вражі ляхи – погубили шуби
Гей, не один лях лежить, вищеривши зуби!
Становили собі ляхи дубовії хати, –
Ой, прийдеться вже ляшенькам в Польщу утікати.
Утікали вражі ляхи, де якії повки^{††}
Їли ляхів собаки і сірії вовки. <..>

Українські народні думи та пісні. – 1955. – С.92-93.

ІЗ УКАЗУ ПЕТРА І ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ЦЕНЗУРИ НАД ДРУКОВАНИМИ ЦЕРКОВНИМИ КНИГАМИ В УКРАЇНІ (1720 р.)

<..> А и оные церковные старые книги, для совершенного согласия с великороссийскими, с такими же церковными книгами сравнивать прежде печати, с теми великороссийскими печатями, дабы никакой розни й особого наречия в нем не было. А других никаких книг, ни прежних, ни новых изданий, не объявляя об оных в духовной коллегии, й не взяв от оной позволения, в тех монастырях не печатать, дабы не могло в таких книгах никакой в церкви восточной противности й с великороссийской печатью несогласия произойти.

Україна: Наука і культура. Вип. 26-27. – К., 1993. – С. 95.

ІЗ АКТА КОМІСІЇ ПРО СПАДОК ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ (1709 р.)

Не доказуємо чогось протилежного й не перечимо, що ясновельможний гетьман мав доходи тільки для своєї особи, але знаємо також добре, що він розкинув і видав їх щедрою рукою у побожному намірі на будову багатьох церков і монастирів, на милостині, на позолочення бані Печерської церкви й на відбудову її монастиря св. Сави в Палестині. Промовчуємо багато побожних і милостинних учинків згаданого гетьмана, не можемо того одного поминути мовчанкою, що він саме перед теперішнім повстанням – уже другий рік минає – вислав до Гробу Спасителя на гору Синай, на св. гору Афон і до інших св. місць Палестини тридцять тисяч дукатів.

Після того Войнаровський предложив виказ грошей, що були в

---

^{††} Полки.

Будинцях, який не зберігся, старшина ось такий виказ особистих видатків Мазепи, що зберігся в її пам'яті від дванадцятьох років:

позолочення бані Печерської [Лаври Успенської великої церкви] 20 500 дукатів;

мур довкола Печерського монастиря і церков тощо, мільон;

великий дзвін і дзвіниця до Печерського монастиря 73 000 золотих;

великий срібний свічник для Печерської Лаври Успенської великої церкви 2 000 імперіалів;

золота чаша і така ж оправа євангелія для неї 2 400 дукатів;

золота митра для неї 3000 дукатів, поминувши прикраси й пожертви для неї;

позолочення бані митрополичого Софійського собору в Києві 5 000 дукатів, золота чаша для нього 500 дукатів, віднова його 50 000 золотих;

церква Київської [Могилянської] колегії з гімназіями й ін. більше ніж 200 000 золотих;

соборна церква св. Миколи Київського з монастирем тощо більше ніж 100 000 золотих;

віднова [соборної] церкви монастиря св. Кирила за Києвом більше ніж 10 000 золотих;

вівтар у Межигірському монастирі 10 000 золотих;

фундація новозбудованого єпископського [Вознесенського] собору в Переяславі з монастирем тощо більш ніж 300 000 золотих;

церква в Глухові [мурований Успенський собор Глухівського монастиря] 20 000 золотих;

рефектар (трапезна) Густинського монастиря 10 000 золотих;

рефектар [Лубенського] Мгарського монастиря понад 8 000 золотих;

церква св. Трійці в Батурині понад 20 000 золотих;

незакінчена церква св. Миколи в Батурині 4 000 золотих;

монастирська [Покровська] церква в Дігтярах – 15 000 золотих;

монастирі Бахмацький, Каменський [Успенський], Люецький [Антоніїв], Думницький [Різдва Богородиці] з церквами тощо невідомо скільки;

віднова [Борисоглібського] катедрального монастиря в Чернігові 10 000 золотих;

докінчення будови [монастирської соборної] церкви св. Трійці там само 10 000 золотих;

Макошинський монастир із 41 церквою св. Миколи понад 20 000 золотих;

на віднову монастиря св. Сави дав у Батурині архімандритові, пізнішому патріархові, 50 000 золотих, а на докінчення будови цього ж монастиря й до інших місць Палестин вислав тому ж патріархові 30 000 дукатів;

чаша з чистого золота, лампа та срібний вівтар для Божого гробу 20 000 золотих;

срібна рака з п'ятьма срібними свічниками на мощі св. Варвари 4 000 імперіалів;

вівтар для церкви у Вільні 10 000 золотих;

підмога православію на руки луцького єпископа Жабокрицького 3 000 золотих;

Євангелія в арабській мові на руки александрійського патріарха 3 000 золотих.

Дерев'яні церкви: чернігівська св. Івана Євангеліста з вівтарем тощо понад 5 000 золотих; дві батуринські, Воскресенська й Покрови Богородиці з приналежностями понад 15 000 золотих; в селі Прачі понад 15 000 золотих; св. Івана Хрестителя в Рильську 2 000 золотих.

Не могла старшина підрахувати щедрих пожертв Мазепи на милостині монастирям, церквам, митрополитам, архієпископам, єпископам, архімандритам і іншим духовним із Греції, Палестини, Молдавії, Волощини, Сербії, Болгарії, Польщі й Литви, в Україні чужинцям, духовній старшині, різним церквам, українським монастирям, ченцям, студентам і бранцям, але знала, що за 23 роки свого гетьманства давав Мазепа щороку 1 000 золотих на київських бурсаків і 500 золотих Густинському монастиреві.

За душу покійної гетьманової роздав монастирям і церквам руками канцеляриста Войцеховича 20 000 золотих, за визволення кн. Четвертинького 3 000 золотих, на запис Печерському монастиреві 180 000 імперіалів.

Пам'ятки України. – 1991. – №6. – С.20-21.

Г.С. СКОВОРОДА. DE LIBERTATE^{††}

Что то за волность? Добро в ней каное?

Ины говорят, будто золотое.

---

^{††} Про волю.

Ах, не златое, если сравнить злато,
 Против волности ещѣ оно благо.
 О, когда б же мнѣ в дурнѣ не пошиться,
 Дабы волности не могл как лишиться.
 Будь славен вовѣк, о муже избранне,
 Волности отче, герою Богдане!

Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000. – С.153.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте характеристику Запорізькій Січі як соціокультурному феномену. Чому Січ вважається символ в українському культурному просторі?
2. Яка роль Івана Мазепи на розвиток української барокової культури?
3. В яких умовах відбувається формування моделі української культури раннього Нового часу?
4. Поясніть яким чином Визвольна війна стала детермінантою у формуванні нових культурних вартостей?
5. У чому полягають світоглядно-естетичні особливості українського бароко?
6. Коли відбулося перетворення «культури в Україні» на «українську культуру».

**ТЕМА 4. УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ
 ВІДРОДЖЕННЯ ХІХ ст. – 2 год.**

План практичного заняття:

1. Політика національно-культурного гноблення України з боку царизму.
2. Національні культурні організації і рухи в умовах реакційної урядової політики.
3. Освіта і наука.
4. Мистецьке життя України під час національно-культурного відродження.

Тематика рефератів:

1. Вплив соціально-політичних подій на розвиток вітчизняної культури у першій половині ХІХ ст.
2. Діяльність Т.Г. Шевченка. Кирило-Мефодіївське товариство.

3. Роль українського мистецтва⁴³ у боротьбі зі спробами зросійщення України.

Література:

1. Бокань В., Польовий Л. Історія культури України. – К. : МАУП, 2002.
2. Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1958 / <http://litopys.org.ua/shevchenko/biogr.htm>
3. Грабович Г. До історії української літератури: дослідження, есе, полеміка. – К. : Основи, 1997 / <http://litopys.org.ua/hrabo/hr.htm>
4. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в десяти томах. – К. Видавництво Академії Наук УРСР, 1961-1964. – Т. 7-10: Живопис, графіка / <http://litopys.org.ua/shevchenko/shevh.htm>

Хронологія подій:

1769-1838 – І.П.Котляревський.

1798 – надрукована «Енеїда» І.Котляревського.

1805 – заснування Харківського університету та Кременецького ліцею.

1809 – в Одесі відкрито перший в Україні оперний театр.

1814-1861 – Т.Г.Шевченко.

1834 – заснування Київського університету.

1837 – у Будапешті видано «Русалку Дністрову».

1840 – надруковано «Кобзар» Т.Шевченка.

1861-1862 – видання в Петербурзі першого українського громадсько-політичного та літературного журналу «Основа» українською мовою.

1863 – Валуєвський циркуляр.

1863 – М.Вербицький написав музику на слова П.Чубинського «Ще не вмерла Україна».

1865 – заснування Новоросійського університету в Одесі.

1876 – Емський указ.

1887 – споруджено оперний театр в Одесі.

1892 – створено Наукове товариство ім. Т.Шевченка у Львові.

1904 – заснована Київська музично-драматична школа М.Лисенка.

1917 – відкриття Української Академії Мистецтв у Києві.

1918 – відкриття Української Академії наук.

Терміни:

Вертеп – народний український кукольний театр (XVII-XIX ст.). Сцени на біблійні сюжети, сатиричні інтермедії, що супроводжувалися музикою, яка заснована на народних мотивах.

Реалізм (лат. – дійсний) – художній метод в літературі і мистецтві, що відображає реалістичну картину подій, явищ і т. ін.

Романтизм – художній метод, що поширився як напрям (течія) в літературі й мистецтві Європи та США. Романтики виступали проти раціоналістичних догм класицизму, ставили на перший план духовне життя людини. Вони зображали незвичайні явища та обставини, особливих героїв з сильним характером і пристрастями.

Символізм – модерністський літературний напрям кінця XIX–XX ст. Модернізм (фр. moderne – сучасний, новітній) – узагальнююча назва художніх напрямів XX ст. Модернізму властивий розрив з ідейними і художніми принципами класичного мистецтва, пошук нових художніх форм і виражальних засобів.

Умови для розвитку культури:

Кінець XVIII – перша половина XIX ст. – епоха просвітництва в Україні. Розвиток української культури, її стан та головні культуротворчі завдання багато в чому спричинені соціально-політичними подіями другої половини XVIII ст. Втрачалися рештки української державності. Україна перетворювалася в провінцію великої імперії з деякими етнографічними особливостями. У політичному та національно-культурному житті посилилась політика русифікації.

Друга половина XIX – початок XX ст. – період національного відродження. Скасування кріпосного права у Росії та реформи 60-70-х рр. відкривали можливість для деяких демократичних перетворень у суспільному, культурному житті Російської імперії. Проте, незважаючи на ці позитивні зрушення, царизм продовжував проводити жорстку політику національно-культурного гноблення меншин щодо національних окраїн, у тому числі й України, за допомогою свого бюрократично-жандармського апарату, системи освіти, цензури, преси, видавничої справи.

У 1863 р. було видане таємне розпорядження царського уряду (міністр внутр. справ *П.О.Валуєв*) про заборону друкування українською мовою. Це був наслідок колоніальної політики імперії, прояв шовіністичної політики царського самодержавства, продовження політики русифікації і репресій щодо української культури. *Емський указ* – таємне розпорядження, підписане у 1876 р. російським царем Олександром II в м. Емс, у Німеччині про заборону друкування і поширення книжок українською мовою. Указ забороняв ввіз у межі Російської імпе-

рії без дозволу «будь-яких книг і45брошур, що видаються за кордоном на малоруському наріччі», друкування і видання в імперії «оригінальних творів і перекладів на тому ж наріччі». Дозвіл на друкування творів красного письменства давали тільки після розгляд рукописів у Головній управі в справах друку. Заборонялося також «різні сценічні вистави й читання на малоруському наріччі, а також і друкування на ньому текстів до музикальних нот».

Кирило-Мефодіївське товариство (братство). Ініціаторами створення братства виступили Василь Білозерський, Микола Гулак, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Опанас Маркевич. У квітні 1846 р. до братства вступив Тарас Шевченко. Восени 1846 р. загальна кількість членів братства становила 12 осіб. Програмні положення братства були викладені у «Книзі бугтя українського народу» і «Статуті Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія» (автор М.Костомаров) та у «Записці» (автор В.Білозерський). Завдання товариства: створення демократичної федерації слов'янських народів, яку очолила б Україна; побудова майбутнього суспільства на засадах християнської моралі, і принципах рівності; скасування кріпосного права і станів; встановлення демократичних прав і свобод для громадян; зрівняння у правах слов'янських народів щодо їх національної мови, культури і освіти. Отже, основні ідеї це – панславізм і українське національне відродження. У березні – квітні 1847 р. братство було розгромлено.

Можна прослідкувати реакцію представників українського мистецтва на спроби зросійщення. Для XIX – початку XX ст. є характерним національне відродження. Складові елементи цього процесу: розвиток усіх галузей культурного життя українців; поширення у масах національної свідомості; активізація українського національного руху. Українську літературу в XIX ст. представляли І.Котляревський, П.Гулак-Артемівський, Г.Квітка-Основ'яненко, Є.Гребінка, засновник сучасної української літератури і літературної мови – Т.Шевченко. Українські композитори С.Гулак-Артемівський, П.Ніщинський і основоположник національної української класичної музики М.Лисенко зробили великий внесок у розвиток української реалістичної музики. В першій половині XIX ст. в Україні з'явився перший професійний театр. Українська тематика займала важливе місце в творчості М.Старицького, М.Кропивницького, І.Карпенко-Карого, М.Заньковецької.

Таким чином, цей час, незважаючи на всі заборони і гоніння на українство, зазначився поступом, приніс цінні здобутки.

ДЖЕРЕЛА

З «КНИГИ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ»

М.І.КОСТОМАРОВА

[1]. Бог создал світ: небо і землю і населив усякими тварями і поставив над усією тварью чоловіка і казав йому плодитися і множитися і постановив, щоб род чоловічеський поділився на коліна і племена, і в кожному колінові і племені даровав край жити, щоб кожне коліно і кожне пламено шукало Бога, котрий од чоловіка недалеко, і поклонялись би йому всі люди і вірували в його, і були б усі щасливі. <..>

[4]. Бо єдин єсть Бог істинний і єдин він цар над родом чоловічим, а люде як поробили собі багато богів, то з тим укупі поробили багато царів, бо як у кожному кутку був свій бог, так у кожному кутку став свій цар, і стали люде битися за своїх царів, і пуще стала земля поливатися кровію і усіватися попелом і костями, і умножалось на всім світі горе, біднота і хвороба, і нещастя, і незгода.

Костомаров М.І. Закон Божий: Книга буття українського народу. – К., 1991. – С.11.

З ВИРОКУ СУДУ У СПРАВІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА (1847 Р.)

Художника Шевченка, за писання підбурливих і надзвичайно зухвалих віршів, як наділеного будовою тіла, призначити рядовим в Оренбурський окремих корпус з правом вислуги, доручивши начальству найсуворіше наглядати, щоб від нього, ні в якому разі, не могло вийти підбурливих і пасквільних творів.

Власноруч приписка Миколи до вироку: «під найсуворіший нагляд, заборонивши писати і малювати»

Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000. – С.180.

ПРО ЗАБОРОНУ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА. УРЯДОВИЙ УКАЗ 1876 РОКУ

Госуд. Імп. В 18/30 день минулого травня височайше наказав: 1) не допускати вводу в межі імперії без окремого на те дозволу Головн. упр. Яких би то не було книг і брошур, що видаються за кордоном на малоруському наріччі. 2) Друкування і видання в Імперії

оригінальних творів і перекладів⁴⁷на тому ж наріччі заборонити, за винятком тільки: а) історичних документів і пам'яток і б) творів краснописного писменства, але з тим, що при друкуванні історичних пам'яток безумовно додержувати правопису оригіналів; у творах же краснописного писменства не допускати ніяких відступів від загальноприйнятого російського правопису і щоб дозвіл на друкування творів краснописного писменства давати тільки після розгляду рукописів у Головн. управл. 3) Заборонити також різні сценічні вистави і читання на малоруському наріччі, а також і друкування на ньому текстів до музичних нот. 4) припинити видання газети «Киевский телеграф». Про цю височайшу волю пропоную Головн. упр.до належного виконання.

Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000. – С.201.

Музика

Із статті М.Лисенко «Характеристика музикальних особливостей малоросійських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм» – наголос на існування національних особливостей українського фольклору:

«Безперечно, малоруські народні пісні, які беруть свій початок у глибокій давнині, мають у своїй основі, так само як і великоруські староцерковні або грецькі лади, які не подібні до теперішніх музичних гам, хоч і тут, у великоруських народних піснях, зустрічаються переважно гами – фрігійська, міксолідійська та еолійська, а в наших піснях – часто іонійська, буває часом лідійська (яка ніде досі не зустрічається у великоруських) і частково дорійська (у великоруських піснях теж дуже рідка). Але, якщо великоруські пісні зберегли у всій незайманій чистоті і замкнутості стародавні лади, малоруські внесли в них більше елементу ліричного і пристрасного, «додали жалошів», за щасливим виразом самого бандуриста, від чого мелодія з діатонічної, спокійно безпристрасної, постійно наближалась до мінорної гами і допускала хроматизм, так би мовити європеїзувала, не втрачаючи, йроте, своєї епічно-характерної краси».

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1961. – Т.2. – С.296.

Драматургія

З автобіографічного листа М.П.Старицького:

Від 1863 по 1871 рр. і від 1876-1881 рр. були страшенні утиски і цензурні, і поліцейські, і жандармські: мало не щоденні труси, арешти, тюрми, висилки до Сибіру і навіть шибиниці так при таких обставинах доводилось працювати: жах, лемент, одчай панували скрізь, і не було де шукати ні поради, ні підмоги, тільки невелике коло українських літераторів та щирої молоді підтримувало мене, іноді жі люди промовляли слово ласкаве чи ставали попліч яття, а найбільше невгавна жадоба власної думки.

У першій період утисків до 1872 року було заборонено цілком у Росії наше слово: ми вимушені були співати у концертах народні пісні на французькій мові Отож з 1872 р. розрішено було український приватний спектакль: з того часу, крім перекладів, які дозволено було до друку, я узявся й до сцени, вважаючи її за могутній орудок до розвитку самопізнаття народного. Склалося в Києві Товариство сценічних аматорів, і я став на чолі його режисером і постатчиком п'єс: отож і появились тоді лібретта до музики – «Чорноморці», «Різдвяна ніч», «Утоплена», водевіль «Як ковбаса та чарка».

Вертаючись до того руху, що спалахнув був у Києві в 1872 р., мушу додати, що він швидко й погас: скасував його височайший указ 1876 р. 16 мая. Тим указом українська мова була цілком заборонена, той указ не дав мені видати і моєї драми «Не судилось», яка була в 1876 р. начорно викінчена і читана Матвієву, Косачці, Кониському, Комарову, а потім уже, по дозволі української сцени, читана в 1881 р. цілому гурту. Так ото до сього року все стояло облогом, а з 1881 р. знову стала дозволеною, хоч і тяжкими обставинами, рідна сцена, і я з гарячою вірою завзявся постачати для неї, а потім з 1883 р. і сам став на чолі трупи, поклавши на її розвиток усю свою спадщину.

Визначним літературним явищем стала драматургічна творчість М.Л.Кропивницького, діяльність якого тісно пов'язана з становленням професійного театру в Україні. Автор звертається до скарбниці народної творчості, виступав як представник демократичного напрямку в літературі і мистецтві, метою якого було служінні народові. Уже в першому творі Кропивницького «Дай серцю волю, заведе в неволю» постають етнографічні картини.

У 80–90-х роках його п'єси досягають високого реалістичного звучання. Драми «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Глитай, або ж Павук» – соціальні проблеми.

Принципи критичного реалізу в українській драматургії утверджував І.К.Карпенко-Карий. Він увійшов в історію української демократичної культури і як борець за національний театр, і як творець соціальної драми і комедії. Образ українських жінок в творах – «Безталанна», «Наймичка». У 1900 р. Карпенко-Карий написав свій кращий твір – п'єсу «Хазяїн».

Хрестоматія з історії Української РСР: У 2 т. – К., 1961. – Т.2. – С.299.

ДОПОВІДЬ М.К. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ НА І ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ СЦЕНІЧНИХ ДІЯЧІВ У МОСКВІ (1898р.):

Театр на півдні Росії терпить від особливих, спеціально встановлених для малоруського театру обмежень: ми говоримо про обмеження, які тяжать на малоруських сценічних творах. Для сцени безумовно заборонені: а) переклади на малоруську мову драматичних творів з інших мов, б) п'єси з життя інтелігенції, в) п'єси з минулого життя Малоросії^{§§} (існує два-три винятки, коли подібні п'єси дозволялися, більшість же п'єс історичного змісту забороняється саме з огляду на цей зміст). Таке насильне скорочення малоруського репертуару відбивається дуже шкідливо на діяльності малоруських труп, штучно скорочуючи їх репертуар і вводячи в нього несприятливу для справи одноманітність; малоруські трупи змушені часто переїжджати з міста до міста, бо, пробувши на одному місці і швидко вичерпавши репертуар, вони мусять переїжджати в інше місце, що, через витрати на переїзди труп з численним складом артистів, хору й оркестру, вкрай несприятливо відбивається на матеріальних умовах життя їх учасників. Мало того, малоруський народ позбавляється можливості ознайомитися з творами європейських класиків, з особами своєї історії, а артисти малоруських труп не можуть у достатній мірі розвинути свої сили, будучи змушеними діяти в надто вузькій сфері, усунені від тих широких горизонтів, які їм розкривають животрепетні інтереси життя інтелігенції, минуле життя рідного народу й твори великих творців інших літератур.

Лише при відсутності згаданих обмежень театр на півдні Росії мо-

---

^{§§} М. К. Заньковецька примушена була на цьому офіційному з'їзді називати Україну Малоросією.

же мати належне йому значення, стати народним і піти з великих міст у міста повітові, в містечка й села. Тільки при поширенні його в народ, в село, театр набуде значення великої виховної сили і досягне різноманітних цілей, які йому тепер ставляться – освітніх і моральних; та, повторюю, для того, щоб театр мав поширення в народі, утворив собі публіку з населення невеликих міст, містечок і сіл, необхідно, щоб він став справді народним, щоб як зміст п'єс, так і мова їх були близькі й доступні народові.

Завдання театру – стати народним; проникнути в народ, а одною з умов цього є й доступність його ще в одному відношенні: у розумінні дешевизни; дешевизна сценічних вистав роблячи їх доступними біднішій і численнішій частині населення, посилює відвідування театру і дає в результаті матеріальні вигоди. Потреба в театрі у народі, без сумніву є, треба тільки уміло задовольнити її. Бажано щоб народний театр на півдні Росії, даючи народові сцену рідною мовою, в той же час був йому доступним і по дешевизні.

*Історія української культури. Збірник матеріалів і документів.
За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000. – С.226-227.*

Питання для самоконтролю:

1. Які особливості суспільно-політичного розвитку України в ХІХ ст. ви можете назвати?
2. Чому Кирило-Мефодіївське товариство вважалося показником процесу пробудження національної самосвідомості?
3. Які особливості характерні для розвитку класичної української літератури (І. Котляревський, П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка)?
4. У чому виявився творчий геній Т. Г. Шевченка?
5. У чому полягає реалістичний напрям в українській літературі?

ТЕМА 5. МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ в УКРАЇНІ у 1920-30-х рр. – 2 год.

План практичного заняття:

1. Основні напрямки в розвитку українського мистецтва в 20-і рр. ХХ ст.
2. Українське мистецтво 30-х рр. і його трагедія. Доля українських культурних кадрів.
3. Українізація і її вплив на розвиток мистецтва.

1. Модерн та постмодерн ХХ ст. / Вечірко Р. М. Українська та зарубіжна культура / http://domreferatov.com/book_issue-2853.html
2. Пащенко В. Православ'я в Україні. Державно-церковні стосунки. 20-30-ті роки ХХ ст. – Полтава : Кн-ое изд-во, 1995.
3. Український авангард 1900-1910-х рр. / Закович М.М. Культурологія: українська та зарубіжна культура. Навч. посібник. К. : Знання, 2007 / http://ebk.net.ua/Book/cultural_science/zakovich_kulturologiya/zmist.htm
4. Ігнатуша О.М. Конфесії Південної України в 20-30-х рр. ХХ ст. / Міжконфесійні взаємини на півдні України ХVІІІ – ХХ століття. – Запоріжжя : РА “Тандем–У”, 1999.
5. Малевич Казимир / <http://www.kazmalevich.info/>
6. Турченко Ф.Г., Ігнатуша О.М. Українська автокефальна // Вітчизна. – 1989. – №12.

Тематика рефератів:

1. Суть та принципи культурної політики радянської влади щодо національних меншин, які проживали в УРСР.

Хронологія подій:

- 1920, травень – пленум Всеукраїнської православної церковної ради. Проголошення автокефалії.
- 1921, жовтень – Всеукраїнський православний церковний собор. Рукоположення Василя Липківського на першого єпископа УАПЦ і митрополита Київського і всієї України.
- 1922 – створення в Києві театру «Березиль» Леся Курбаса.
- 1923-1933 – радянська українізація.
- 1923 – Помісний собор РПЦ. Визнання «обновленнями» автокефалії православної церкви в Україні. Боротьба проти «традиційної» течії в РПЦ.
- 1923 – Зустріч керівництва УАПЦ з головою Раднаркому УРСР. Заява про підтримку влади Рад.
- 1923, листопад – Помісний собор українських «обновленців». Утворення незалежної церкви – Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Право вільного вибору мови богослужіння. Існувала до середини 40-х рр., злилася з РПЦ.
- 1925 – заснування Одеської Держдрами.
- 1925-1928 – літературна дискусія.
- 1926-1929 – робота О.Довженка на Одеській кінофабриці ВУФКУ.

1930 – процес СВУ.

1930, січень – Третій Всеукраїнський православний собор. Саморозпуск УАПЦ.

1933 – самогубство Скрипника та Хвильового.

Терміни:

Абстракціонізм (лат. abstractus – відокремлений, відірваний) – напрям у модерністському мистецтві ХХ ст., що цілком відмовляється від реалістичного зображення предметів і явищ.

Авангардизм (фр. avant-garde – передовий загін) – узагальнюючий термін для позначення новаторських напрямів у художній культурі ХХ ст., для яких характерний пошук нових, нетрадиційних засобів вираження.

Супрематизм (лат. supremus – найвищий) – різновид абстракціонізму; твори супрематизму є комбінаціями кольорових геометричних фігур (квадрат, трикутник, коло).

Кіномистецтво – мистецтво відтворення на екрані зображень, які викликають враження реальної дійсності.

Автокефалія – самоврядування, адміністративна незалежність помісних православних церков.

Обновленці – назва реформаторського руху в ВПЦ в першій половині ХХ ст. За лібералізацію церковних канонів; як окрема синодальна церква в Україні з осередком в Харкові, прихильно ставилась до більшовиків та на правах самоуправи признавала над собою аналогічну синодальну церкву в Москві.

Коренізація – процес укорінення державних партій в національних республіках, сприяння розвитку культур та мов національностям та створення державного апарату з місцевих кадрів.

Ідеологія – система поглядів, ідей, що характеризують яку-небудь соціальну групу, клас, політичну партію, суспільство.

Тоталітаризм (фр. totalite – сукупність, повнота, від лат. totus – увесь, цілий) – форма державного правління, що характеризується повним (тотальним) контролем держави над усіма сферами життя суспільства, ліквідацією демократичних свобод.

Умови для розвитку культури:

Розвиток культури в 20-30-і рр. ХХ ст. відбувався в складних умовах. Завершений на початку 20-х рр. новий поділ українських земель гальмував визрівання державної нації та її культури. Культур-

ний потенціал народу доводило-53ся створювати практично заново, розв'язуючи в першу чергу важливі проблеми культурного розвитку: ліквідацію неписьменності, створення наукових закладів.

Ще на поч. ХХ ст. українські художники повертаються в бік «модернішого» Заходу. Український авангард в художньому мистецтві постає як протест проти реалістичного жанрового живопису ХІХ ст. з його національною селянською тематикою і іконізацією власної історії. Найбільш впливова фігура авангардного мистецтва – К.С. Малевич – основоположник одного з видів абстрактного мистецтва – супрематизму.

Згідно зі стратегічною метою радянської влади, в новій державі втілюється в життя «єдино правильний творчий метод» яким мусили користуватися радянські митці – *метод «соціалістичного реалізму»* (цей термін використовувався у радянському мистецтвознавстві на окреслення художнього методу літератури і мистецтва, «що представляє собою естетичне вираження соціалістично усвідомленої концепції миру і людини, обумовленою епохою боротьби за встановлення й творення соціалістичного суспільства»). Всі інші культурні напрями, течії, школи оголошувалися шкідливими. Інакомислячі піддавалися переслідуванням. Непокорних було фізично ліквідовано або вилучено з культурного життя іншими заходами. Трагічно склалася доля М.Бойчука, С.Налепинської-Бойчук, В.Седляра, І.Падалки і ін., їх твори знищено, як і знищено багато творів тих, хто перетривав репресії (наприклад, творчий доробок А.Петрицького).

Такої самої руїни під гаслами утвердження соціалістичного реалізму зазнав театр: було ліквідовано «Березоль» і фізично знищено Л.Курбаса (засновник театру), М.Куліша (головний драматург), отримали різні строки заслання кращі актори (Й.Гірняк).

У галузі *музичного мистецтва* розвивалися такі жанри, як обробка композиторами революційних пісень, з'являється радянська масова пісня. В цьому напрямі працювали композитори Г.Г. Верьовка, П.О. Козицький, Л.М. Ревуцький, К.Є. Богуславський.

В 1920-х рр. інтенсивно розвивається виробнича база кінематографу (1928 р. в Києві побудовано одну з найбільших на ті часи студій). Перший фільм цього періоду – документальна стрічка «Великий Жовтень», створена на Одеській кінофабриці до п'ятої річниці Жовтневої революції режисером В.Р. Гардінім. Переломний етап у роз-

витку українського радянського кіномистецтва пов'язаний з творчістю О. П. Довженка (кінофільми «Звенигора» (1928), «Арсенал» (1929), «Земля» (1930)). У 1926 р. виходить на екрани двосерійний фільм «Тарас Шевченко», відразу оцінений як помітне явище українського і всього радянського кіномистецтва. Він став найбільш досконалим і в усьому режисерському доробку П. Чардиніна. З початку 30-х років кіномистецтво вступило в новий етап розвитку, пов'язаний з появою звукового кіно. Першими звуковими кінофільмами в Україні були документальна стрічка «Симфонія Донбасу» Д.Вертова (1930) і художні фільми «Фронт» О.Соловійова (1931) та «Іван» О.Довженка (1932). Кіно починають використовувати в поширенні знань, в антирелігійній пропаганді (так, знімається ряд фільмів на антирелігійні теми: «Чудотворець», «Комбриг Іванов», «Старець Василь Грязнов» та ін.).

Формально керівництво культурною сферою було зосереджене спершу в Наркоматі освіти УСРР, з кінця 30-х було створено Комітет у справах мистецтв, а згодом – союзно-республіканське міністерство культури УРСР. Від 1922 р. існувало Всеукраїнське кінофотоуправління, що керувало трьома українськими «кінофабриками» (в Одесі, Ялті, Києві), діяли окремі державні органи управління книговидавничою галуззю, пресою та радіо. З 30-х рр. українські республіканські органи управління культурною сферою (Мінкультури, Держкомвидав, Держкіно, Держтелерадіо) перебували у подвійному підпорядкуванні – Ради Міністрів УРСР та відповідних загальносоюзних органів.

З 1920-х до початку 1930-х років ЦК КП(б)У і урядом УРСР з метою зміцнення радянської влади в Україні засобами поступок у вигляді запровадження української мови в школі, пресі й інших ділянках культурного життя, а також в адміністрації – як державної мови республіки, прийняття в члени партії та у виконавчу владу представників української національності здійснюється *українізація* – тимчасова політика ВКП(б), що мала загальну назву коренізація.

Отже, українська радянська культура стала ще однією ланкою тоталітарної машини, яка відрізнялася від культури російської насамперед тим, що міру дозволеного було тут значно звужено, а над митцями висіло можливе звинувачення в «українському буржуазному націоналізмі».

Ленін В.І. СОЦІАЛІЗМ І РЕЛІГІЯ (1905 р.)

Економічне гноблення робітників неминуче викликає і породжує всякі види гноблення політичного, приниження соціального, огрубіння і затемнення духовного і морального життя мас. Робітники можуть добитися собі більшої або меншої політичної свободи для боротьби за своє економічне визволення, але ніяка свобода не визволить їх від злиднів, безробіття і гніту, поки не буде скинута влада капіталу. Релігія є один з видів духовного гніту, що лежить скрізь і всюди на народних масах, пригнічених вічною працею на інших, злиднями і самотністю. Безсилля експлуатованих класів у боротьбі з експлуататорами так само неминуче породжує віру в краще загробне життя, як безсилля дикун в боротьбі з природою породжує віру в богів, чортів, у чудеса і т. п. Того, хто все життя працює і бідує, релігія вчить покори і терпіння в земному житті, втішаючи надією на небесну нагороду. А тих, хто живе з чужої праці, релігія вчить доброчинності в земному житті, пропонуючи їм дуже дешево виправдання для всього їх експлуаторського існування і продаючи по підходящій ціні квитки на небесне благополуччя. Релігія є опіум народу. Релігія – рід духовної сивухи, і в якій раби капіталу топлять свій людський образ, і свої вимоги на хоч трохи гідне людини життя. <..>

Релігія повинна бути оголошена приватною справою – цими словами передають звичайно ставлення соціалістів до релігії. Але значення цих слів треба точно визначити, щоб вони не могли викликати ніяких непорозумінь. Ми вимагаємо, щоб релігія була приватною справою щодо держави, але ми ніяк не можемо вважати релігію приватною справою щодо нашої власної партії. Державі не повинно бути діла до релігії, релігійні громади не повинні бути зв'язані з державною владою. Кожен повинен бути цілком вільний сповідувати яку завгодно релігію або не визнавати ніякої релігії, тобто бути атеїстом, яким і буває звичайно кожний соціаліст. Ніякі відмінності між громадянами в їх правах залежно від релігійних вірувань зовсім не допустимі. Всякі навіть згадки про те або інше віросповідання громадян в офіціальних документах повинні бути безумовно знищені. Не повинно бути ніякої видачі державної церкви, ніякої видачі державних сум церковним і релігійним громадам, які повинні стати цілком вільними, незалежними від влади союзами громадян-однодумців. <..>

ПЕРЕШКОДЖЕННЯ ВИКОНАННЮ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ.

ІНСТРУКЦІЯ НКЮ УСРР ВІД 10 ЛИСТОПАДА 1920 р.

Ст. 48. «Производство, с соблюдением общих правил, обысков или арестов в храмах или иных богослужебных зданиях, а также арестов или обысков служителей культа, не может быть признано стеснением или ограничением вероисповедной свободы; но при производстве обысков в храмах и в особенности алтарях храма, необходимо приглашать представителя данного религиозного культа и соблюдать корректное отношение к религиозным чувствам сторонников данной религии».

Гидулянов П.В. Отделение церкви от государства в СССР. Полный сборник декретов, ведомственных распоряжений и определений Версуда РСФСР и других советских социалистических республик: УССР, БССР, ЗСФСР, Узбекской и Туркменской / под ред. Красикова П.А. М., 1926. – С.49.

ДЕКРЕТ ВІД 22 СІЧНЯ 1919 р. ТИМЧАСОВОГО РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКОГО УРЯДУ УСРР «ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ ЦЕРКВИ ВІД ДЕРЖАВИ І ШКОЛИ ВІД ЦЕРКВИ»

- 1) Церковь отделяется от государства.
- 2) В пределах республики запрещается издавать какие-либо местные законы или постановления, которые бы стесняли или ограничивали свободу совести или устанавливали какие бы то ни было преимущества или привилегии, на основании вероисповедной принадлежности граждан.
- 3) Каждый гражданин может исповедовать любую религию или не исповедовать никакой. Всякие правонарушения, связанные с исповедованием какой-бы то ни было веры или неисповедованием никакой веры отменяются.

Примечание. Из всех официальных актов всякое указание на религиозную принадлежность или непринадлежность граждан устра-

няется.

4) Действия государственных или иных публично-правовых общественных установлений не сопровождаются никакими религиозными обрядами и церемониями.

5) Свободное исполнение религиозных обрядов обеспечивается постольку, поскольку они не нарушают общественного порядка и не сопровождаются посягательствами на права граждан Советской Республики. Местные власти имеют право принимать все необходимые меры для обеспечения в этих случаях общественного порядка и безопасности.

6) Никто не может, ссылаясь на свои религиозные воззрения, уклоняться от исполнения своих гражданских обязанностей. Изъятия из этого положения, под условием замены одной гражданской обязанности другою, в каждом отдельном случае допускаются по решению народного суда.

7) Религиозная клятва или присяга отменяется. В необходимых случаях дается лишь торжественное обещание.

8) Акты гражданского состояния ведутся исключительно гражданской властью – отделами записей браков и рождений.

9) Школа отделяется от церкви.

10) Преподавание религиозных вероучений во всех государственных и общественных, а также частных учебных заведениях, где преподаются общеобразовательные предметы, не допускается. Граждане могут обучать и обучаться религии частным образом.

11) Все церковные и религиозные общества подчиняются общим положениям о частных обществах и союзах и не пользуются никакими преимуществами и субсидиями от государства, ни от его местных автономных или самоуправляющихся установлений.

12) Принудительные взыскания сборов и обложений в пользу церковных и религиозных обществ, равно как меры принуждения или наказания со стороны этих обществ над их членами, не допускаются.

13) Никакие церковные и религиозные общества не имеют права владеть собственностью.

14) Все имущества существующих на Украине церковных и религиозных обществ объявляются народным достоянием.

15) Здания и предметы, предназначенные исключительно для богослужебных целей, отдаются, по особым постановлениям местной

власти или центральной государственной власти, в безвозмездное пользование соответственных религиозных обществ.

Гидулянов П.В. Отделение церкви от государства в СССР.

Полный сборник декретов, ведомственных распоряжений и определений Версуда РСФСР и других советских социалистических республик: УССР, БССР, ЗСФСР, Узбекской и Туркменской / под ред. Красикова П.А. М., 1926. – С.617-618.

ПРО БОРОТЬБУ З НЕПИСЕМНІСТЮ

Постанова РНК УСРР від 21 травня 1921 р.

Щоб дати можливість усьому населенню республіки свідомо брати участь в політичному житті країни, Рада Народних Комісарів ухвалила:

1. Усе населення республіки віком від 8 до 50 років, яке не уміє читати або писати, забов'язане учитися письму на українській, російській або якій іншій мові, за бажанням учня...
2. Загальні плани по боротьбі з не писемністю на місцях складаються органами Наркомосу.
3. Наркомосові і його місцевим органам дозволяється притягати до навчання неписемних в порядку трудової повинності усе письменне населення країни, непокликане до війська, з оплатою праці по нормах працівників освіти. <..>

Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000. – С.300.

ПРО ПІДСУМКИ УКРАЇНІЗАЦІЇ. З РЕЗОЛЮЦІЇ ПЛЕНУМУ ЦК КП(Б)У 2-6 ЧЕРВНЯ 1926 р.

... За останній рік, з часу як поставили питання про українізацію на квітневому пленумі 1925 р., ми маємо величезні досягнення в галузі українізації. В державному апараті процент діловодства, що проводиться українською мовою, доходить 65, тоді як на початку того року він становив 20. Держапарат у районах та округах працює вже переважно українською мовою. Початкову школу українізовано на 80% (решта обслуговує нацменшості). Систематично йде вперед українізація середньої та вищої школи. Незважаючи на всі труднощі, пресу українізовано на 60%. Поточного року переведено на українську мову більше як половину шкіл політграмоти на селі. Розгорта-

ється українізація шкіл політгра-59моти в місті...

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917-1959 р.: Збірник документів: У 2 т. – К., 1960. – Т.1. – С.312.

ПОСТАНОВА ЦВК ВІД 8 СЕРПНЯ 1928 р. ПРО ОБОВ'ЯЗКОВУ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ

<...> 20. Гражданам, принадлежащим к религиозным сектам, учение которых запрещает отбывание военной службы с оружием в руках, отбывание обязательной военной службы может быть заменено на основаниях и в порядке, установленных в разделе 15, выполнением иных обязанностей.

21. Нетрудовые элементы, лишённые избирательских прав на основании конституций союзных республик, зачисляются в тыловое ополчение.

25. Уклонение от отбывания обязательной военной службы или от обязанностей, возлагаемых настоящим законом на граждан, освобождённых от обязательной военной службы по религиозным убеждениям, и на граждан, зачисленных в тыловое ополчение, влечет за собой ответственность согласно законодательству СССР и союзных республик.

236. Граждане, освобождённые от обязательной военной службы по религиозным убеждениям и признанные после медицинского освидетельствования годными к военной службе, направляются: в мирное время – на работу по борьбе с эпидемиями или на иные общественные работы (борьба с лесными пожарами и другими стихийными бедствиями и т.п.), в военное время – в особые команды для обслуживания тыла и фронта.

237. Упомянутые в ст.236 граждане, могут быть привлекаемы к заменяющими военную службу работам в течении всего времени прохождения их сверстниками действительной военной службы на срок в общей сложности не свыше двух лет. Порядок использования их для работ устанавливается народными комиссариатами внутренних дел союзных республик по соглашению с народными комиссариатами земледелия, здравоохранения, труда и другими заинтересованными народными комиссариатами союзных республик.

238. При невозможности использования упомянутых в ст.236 граждан для вышеозначенных работ на этих граждан, по постанов-

лениям губернским, окружным (и соответствующих им) исполнительных комитетов, могут возложены иные повинности, установленные особым законом.

ЦДАВО. – Ф.5. – Оп.3. – Спр.1053. – Арк.86-87.

Питання для самоконтролю:

1. Як ви розумієте вислів Трістана Аннаньєля: «на початку ХХ ст. традиційні релігії являють собою вже деякі ідеології, що плетуться в хвості могутніх масових рухів, таких як націоналізм, лібералізм, соціалізм».
2. В яких умовах розвивалась українська культура на початку ХХ ст.?
3. Охарактеризуйте розвиток української освіти у вказаний період.
4. Дайте коротку характеристику принципам культурної політики радянської влади в Україні 1921-1939 р.
5. Що ви можете сказати про Розстріляне відродження?

**ТЕМА 6. КУЛЬТУРА УРСР ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ – 2 год.**

План практичного заняття:

1. Радянська державна політика у сфері культури часів Другої світової війни.
2. Мілітаризація мистецького життя часів війни.
3. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в рейхс-комісаріаті «Україна» (1941-1944 рр.).

Тематика рефератів:

1. Повсякденне життя місцевих мешканців часів німецької окупації.
2. Преса та радіо часів війни: особливості функціонування.

Література:

1. Волошин Ю. Українська православна церкви в роки нацистської окупації (1941 – 1944). – Полтава : Б.в., 1997.
2. Довженко О. Щоденник / <http://lib.ru/SU/UKRAINA/DOVZHENKO/shchoden.txt>
3. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів : Б.в., 1993.
4. Українська культура ХХ ст. / Клименко В.А. Культурологія. – К., 2007 / <http://sumdu.telesweet.net/doc/lections/Kulturologiya/index.html>

Хронологія подій:

1939 – початок Другої світової війни.

1941-45 рр. – війна СРСР з фашистською Німеччиною.

1943 – створена Рада в справах Російської православної церкви при РНК СРСР.

1944 – створена Рада в справах релігійних культів.

Умови для розвитку культури:

З початком війни радянського Союзу з фашистською Німеччиною всі українські культурні установи, визначні представники наукової, технічної, творчої інтелігенції в обов'язковому порядку мали бути евакуйовані на Схід. В столицю Башкирії Уфу була евакуйована АН УРСР, творчі союзи (письменників, композиторів, художників), Київська опера. Евакуйовані були вищі учбові заклади з викладачами та студентами. В евакуації опинилися письменники М.Рильський, П.Тичина, В.Сосюра, А.Малишко, Л.Первомайський, Ю.Яновський та ін. На замовлення їх творчість обмежувалася головним чином воєнно-патріотичною тематикою. В Сибір та Середню Азію були евакуйовані 35 театрів з України.

О.Довженко зняв документальні стрічки «Битва за нашу радянську Україну» та «Перемога на Правобережній Україні» (1943). Сценарій О.Довженка «Україна в огні» Сталін спочатку сприйняв схвально, потім піддав розгромній критиці (див. наведені джерела).

У фільмах воєнних років за вказівкою Сталіна пропагувалася ідея швидкої та легкої перемоги над фашизмом. Ворога показували карикатурно (наприклад картини І.Пир'єва «Секретар райкому» (1942 р.), М.Калатозова «Непереможні»).

Окупована територія. Українська культура опинилася перед загрозою повного знищення (див. наведені джерела). Вищі навчальні заклади зачинено, музеї пограбовані.

Духовне життя. Воєнні роки майже для всіх релігійних культів були часом поновлення діяльності та легального існування: на окупованій території це відбувалося з дозволу німецької влади, на звільненій – санкціоновано радянським урядом, яке тимчасово послабило утиски на церкву, використовуючи її авторитет для посилення патріотичних настроїв населення.

ДЖЕРЕЛА

СЕКРЕТНА НІМЕЦЬКА ІНСТРУКЦІЯ ЩОДО УКРАЇНИ.

Листопад 1942 р.

1. Наші вороги: комуністи, прихильники Бандери, партизани.

2. Школи тільки 4-класові. На другий рік (1943 р.) закрити.
3. «Просвіти» обсервувати. Там діють Б (бандерівці).
4. Відібрати культурно-освітні установи, театри, кіно.
5. Якнайменше наукових інституцій типу лабораторій і т.ін. Тільки таки, що необхідні для війська.
6. Церкви не допустити до згоди.
7. Не поборювати сухот, тифу. Закрити лікарні для населення. Задержати продукцію дальших місцевих лікарів.
8. Суди лише німецькі. Кожен німець – суддя.
9. Хуліганство карати тільки тоді, коли шкодить німцям.
10. Ширити аморальність – не карати за аборти.
11. Все що має хребет – зламати...
12. Партизанів і націоналістів не допускати до згоди.
13. Контроль поїздів.
14. Сексоти в заводах, цехах, церквах, підприємствах, установах і т. ін. Слідкувати за ворогами Німеччини. Попи на послуги.
15. Не говорити німцям із населенням.

Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С.587.

ДУМКИ А. ГІТЛЕРА З ПРИВОДУ УКРАЇНИ.

17 вересня 1941 р.

... Німецький селянин рухається завдяки його наході до протесту. Він думає про своїх дітей. Український селянин не знає поняття обов'язку...

Було б помилкою дати освіту місцевим людям. І я зовсім не прихильник створення університету в Києві...

11 квітня 1942 р.

Не можна дозволити, щоб навіть одному вчителю прийшла б ідея раптом оголосити про обов'язковість для підкорених народів ходити в школу. Якщо росіяни, українці, киргизи та ін. Умітимуть читати й писати, це може нам тільки нашкодити.

Косик В. Україна і Німеччини у другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С.532, 559.

З ВИСТУПУ Й. СТАЛІНА «ПРО АНТИЛЕНІНСЬКІ ПОМИЛКИ І НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ПЕРЕКРУЧЕННЯ В

31 січня 1944 р.

Кіноповість Довженка «Україна в огні» є «відвертий виступ проти політики партії», у ній «ревізовано ленінізм, ревізована політика нашої партії щодо основних, корінних питань». Довженко у своєму творі не показав повної перемоги ленінізму, а виступив проти класової боротьби..., намагається зганьбити політичну і практичну діяльність партії щодо ліквідації куркульства як класу. Довженко дозволяє собі знущатися над такими святими для кожного комуніста і справжньої радянської людини поняттями, як класова боротьба проти експлуататорів і чистота лінії партії...

Искусство кино. – 1990. – №4. – С.89.

ПАВЛО ТИЧИНА. ПЕРЕМОГА У НАС, ПЕРЕМОГА!

Це була дзвінка, стріло звучна, стоголоса ніч, – ніч із 8-го травня на 9-е, яка схвильованим голосом із репродуктора несподівано для всіх нас розбудила і голосно сказала: Радійте! Вітайте одне одного, обнімайтесь! Бо до цього ось моменту тривала війна, а зараз нове життя починається – життя воістину весняне! Червона армія розгромила німецького звіра в його власному лігві! Фашистська Німеччина капітулювала!

Історія української культури. Збірник матеріалів і документів.

За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000. – С.376.

Питання для самоконтролю:

1. Які особливості в розвитку театру та музики з'являються часів Другої світової війни?
2. Що таке мілітаризація культури?
3. Напрямки евакуації промислових об'єктів та Вищих навчальних закладів з окупованих територій?

ТЕМА 7. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ СВІТ УКРАЇНИ другої пол.

1940-х – 1991 рр. – 4 год.

План практичного заняття:

1. Політика правлячої комуністичної партії у сфері культури українського народу у другій половині 40-х рр. – першій половині 60-х рр.
2. Українська культура в умовах кризи авторитарного режиму. Рівень, якість та темпи розвитку української культури у другій поло-

вині 60-х – 80-і рр.

3. Роль і місце шестидесятництва і дисидентського руху в розвитку української культури.

4. Українська культурна парадигма другої половини ХХ ст.

Література:

1. Баран В. Влада і церква: з історії взаємин у 1945-1965 рр. // Сучасність. – 1995. – №5.

2. Бойко А. Культурно-ідеологічні процеси в Україні 1945-середина 1950-х рр. / Історія України. – К. : Академвидав, 2002.

3. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? – Мюнхен : Сучасність, 1968.

4. Нурок А.Ю. Мастера советской станковой графики. – М. : Издательство Академии Художеств СССР, 1962 / <http://artyx.ru/books/item/f00/s00/z0000008/index.shtml>

5. Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ століття: (Українське село: поступ, сподівання, тривоги). – К. : Б. в., 1995.

6. Русначенко А.М. Національно- визвольний рух в Україні середина 1950-х- початок 1990-х років. – К. : Вид. ім. О.Теліги, 1998.

7. Турченко Ф. Г. Новітня історія України – К. : Генеза, 2007.

Хронологія подій:

1946 – Львівський собор. Ухвала про ліквідацію Берестейської унії і об'єднання з Російською православною церквою.

1946-1948 – ідеологічна кампанія «ждановщина».

1947-1951 – псевдонаукові сталінські дискусії.

1956 – початок хрущовської відлиги.

1960, березень – постанова ЦК КПУ «Про заходи з ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культу».

1965 – перша хвиля арештів дисидентів.

1970 – загибель художниці Алли Горської.

1971, липень – приймається постанова ЦК КПУ «Про посилення атеїстичного виховання населення».

1971 – помісний собор РПЦ, на якому вирішувалися питання вибору патріархату, стратегія церкви на майбутнє (орієнтація РПЦ на модернізацію).

1979 – загибель композитора Володимира Івасюка.

1986, 26 квітня – Чорнобильська катастрофа.

1989 – ухвалення Закону про державний статус української мови.

1989, лютий – створення Ініціативного комітету за відновлення Української автокефальної православної церкви.

1989, вересень – Собор священнослужителів УАПЦ і прихильників УАПЦ – священнослужителів РПЦ. Створення Церковної Ради УАПЦ в Україні.

1990, 5-6 червня – Всеукраїнський Собор у Києві затвердив проголошення відродження УАПЦ, Патріархом Київським та всієї України обрано митрополита Мстислава (Скрипника).

1991, 16 січня – Іоанн Павло II запровадив в Україні греко-католицьку і католицьку церковну ієрархію.

1991 – здобуття Україною незалежності.

Терміни:

Атеїзм марксистський – створене К.Марксом і Ф.Енгельсом вчення про релігію як фантастичне відображення зовнішніх сил – природних і соціальних, які панують над людиною. У працях В.Леніна абсолютизовано роль політичного фактора в подоланні релігії.

Модернізм релігійних – осучаснення, оновлення релігійного феномену в цілому чи окремих його сторін у зв'язку із змінами в житті людства або нації.

Постмодерн (те, що йде після модерну) – напрям у сучасній культурі, що сформувався у 70-х рр. ХХ ст.

Умови для розвитку культури:

Після закінчення воєнних дій починається відбудови установ освіти, науки, культури, розвиток музейної та бібліотечної справи, а також посилення ідеологізації культури, вихолощення національної самобутності з культурного й духовного життя українського народу. У відповідь на насильницькі заходи посилюється опір творчої інтелігенції щодо русифікації культури, її політизації та штучній інтернаціоналізації.

60-80-ті роки – суперечливий період у розвитку української культури. Не маючи своїй державності, їй довелося долати шалений опір комуністичній диктатурі, великі обмеження і заборони, а нерідко і репресії. Це негативно позначилося на рівні, якості й темпах розвитку культури.

Духовне життя. Політика радянського керівництва з другої половини 40-х рр. ХХ ст. була спрямована на придушення релігійних почуттів населення СРСР. Приймаються ряд постанов, що, з одного боку, мали мету підтвердження проголошеної раніше свободи совіс-

ті, а, з іншого – містять підтвердження вірності обраному шляху – досягнення атеїстичного майбутнього. Останнє було вирішальним при розв'язанні долі церков та релігійних організацій, діяльність яких з кожним роком стає більш обмеженою. В Україні зареєстрували великий рівень релігійності населення: в УРСР було зосереджено майже 60% релігійної мережі всього колишнього СРСР. У цей період друкується велика кількість літератури антирелігійного змісту, яка формувала негативну громадську думку про віруючих. У 1972 р. після 20 років перерви, розпочалася реєстрація нових православних громад і відкрито кілька храмів.

Наприкінці 80-х років відбуваються демократичні процеси, послаблення контролю над культурним та духовним життям радянської країни. Наслідки: брак державної позиції щодо масової культури в Україні, що став небезпечним в умовах експансії закордонної, передусім – американської та російської комерційної мас-культурної продукції; великого удару по інфраструктурі культури завдала господарча криза, що загострилася ще в 1989-90 роках, та гіперінфляція (закривалися кінотеатри, клуби, особливо профспілкові, на 15% скоротилося число зайнятих у цій сфері). У 1989-91 рр. питання культурної політики стали невіддільними від власне політики, більше того – висунулися на перший план. Однак, націонал-демократи, що переживали пік свого політичного впливу, розглядали у цей час культуру більше як засіб боротьби за державність, аніж як самоцінне явище. У державі з великим розмахом святкується 1000-річчя хрещення Русі.

Отже, в суспільстві склалася нова соціокультурна ситуація, яка характеризується іншими соціально-економічними умовами, формами власності, характером стосунків між людьми, соціальною структурою, системою цінностей.

ДЖЕРЕЛА:

В.Сосюра. «Любить Україну»

Любить Україну, як сонце любить,
як вітер, і трави, і води,
в годину щасливу і в радості мить,
любить у годину негоди!.

Любить Україну у сні й наяву,

вишневу свою 57Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками...
Людить Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами!

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі...

У квітці, в пташині, в електровогнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячій усмішці, в дівочих очах
і в стягів багрянному шумі...

Як та купина, що горить – не згора,
живе у стежках, у дібровах,
у зойках, гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових.

В грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетах, що в тьмі пробивали нам шлях
до весен і світлих, і щірих...

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Вкраїну!

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожду хвилину,
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Вкраїну...

Любить у коханні, в труді, у бою,
 як пісню, що лине зорею...
 Всім серцем любить Україну свою, –
 і вічні ми будемо з нею!

1944

Сосюра В. Калина над водою: Лірика та поеми. – К., 1968. – С.312-313.

ЛИСТ НЕЛЕГАЛЬНО ДІЮЧОГО «ОРГКОМІТЕТА» БАПТИСТІВ, НАПРАВЛЕНОГО М.С.ХРУЩОВУ (1963)

...Для осуществления репрессий такого масштаба и для того, чтобы не брать верующих наугад, невпопад, а наиболее активных, агенты ГПУ, НКВД, а затем КГБ проникали во все поры церковного организма, где они под страхом репрессий вербовали шатких и слабых служителей и рядовых верующих. Деялось это под видом осуществления бдительности, чтобы, как объясняют при первом знакомстве, не проник в среду верующий шпион или политически неблагонадёжный <...>. Все вопросы которыми интересовались органы, сводились к следующему: где назначено следующее собрание? кто проповедует? кто состоит в церковном совете? кто из проповедников приезжал? и кто куда ездил? кто говорил проповеди призывающие к покаянию? кто молился за заключённых братьев? и т.п. <...>

В отношении верующих и церкви, именно широкая сеть уполномоченных по делам религиозных культов централизованным путём осуществляет насильственное и противозаконное поставление угодных себе служителей в церкви и, действуя через них разлагает церковь<...>.

Деятельность печати других органов нередко направлена на то, чтобы изобразить нас, как политических врагов Советского государства для возбуждения ненависти в народе и для оправдания своих противозаконных действий против верующих. Хотя по истине надо удивляться, что в ответ на такую ненависть, систематические репрессии и полное беззаконие, в котором находится церковь, мы остаёмся непоколебимы в своём отношении к государству, и что эти действия не вызвали в нашей среде какой-либо политической оппозиции или недовольства существующим политическим строем.

3 ЛИСТА УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ ДО ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ ООН (1976 р.)

Право советских граждан на свободное выражение своих мыслей, свободу совести и вероисповедания попираются посредством:

- разрушения и подавления всех религий и сект, и в частности таких, как Украинская автокефальная православная церковь, Украинская греко-католическая (униатская) церковь, пятидесятники и Свидетели Иеговы;

- ареста и отправки в лагеря принудительного труда, тюрьмы и ссылки сотен церковнослужителей и верующих;

- закрытия от половины до двух третей всех церквей и синагог, принадлежащих УАПЦ, Украинской греко-католической (униатской) церкви, евангельско-христианской и баптистской сектам, АСД, РПЦ и иудейской общине;

- закрытия 29 из 38 православных монастырей и 2 из 3 православных духовных семинарий;

- разрушение церквей и религиозных памятников;

- отрицание политических, экономических и социальных прав верующих.

Просьба потребовать от правительства СССР и УССР:

- предоставления немедленной и полной амнистии всем служителям церкви, монастырей и верующим, содержащимся в тюрьмах за веру и отправление религиозных обрядов или за использование своего права свободы совести;

- возвращение детей, оторванных от своих родителей из-за того, что последние воспитывали их в духе веропочитания;

- отмены незаконного и несправедливого запрета деятельности УАПЦ, Украинской греко-католической (униатской) церкви и других запрещённых религиозных сект в УССР.

Архиепископ – митрополит Украинской католической церкви в Канаде – Германюк, архиепископ УПЦ в США Марк Дж. Гундяк, представитель Украинской греко-православной церкви в Канаде С.В.Савчук.

ЦДАГО. – Ф.Р-1. – Оп.25. – Спр.1357. – Арк.98-99.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть студію, яка у червні 1944 року повернулася з евакуації і одразу ж розгорнула свою діяльність.
2. Назвіть фільми, які здобули широку популярність в цей період?
3. Скільки щороку виходило на екрани кінокартин наприкінці 50-х років?
4. Що дала митцям хрущовська «відлига»?

САМОСТІЙНА РОБОТА

Самостійна робота студента є додатковим засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять, і є невід'ємною складовою процесу вивчення дисципліни. Її зміст визначається робочою навчальною програмою, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача

I. СПІВБЕСІДА ЗА ОПРАЦЬОВАНОЮ ЛІТЕРАТУРА

Рекомендації до підготовки: тема монографії, за якою буде проведена співбесіда, обирається студентом самостійно; готуючись, необхідно скласти стислий конспект; співбесіда передбачає відповіді на питання викладача.

1. Брайчевський М.Ю. Запровадження християнства на Русі. – К. : Наукова думка, 1988.
2. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – К. : Наукова думка, 1989.
3. Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 1999.
4. Сковорода Г. Пізнай в собі людину. – Львів : Світ, 1995.
5. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. – К. : Радянський письменник, 1991.
6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К. : Літопис, 1997.

II. НАПИСАННЯ НАУКОВИХ ЕСЕ

Наукове есе являє собою самостійну аналітичну роботу обсягом 1200-1500 слів, з однієї із представлених нижче тем. Методичні рекомендації: 1) есе починається з чітко сформульованої проблеми і містить обґрунтування проблемної ситуації; 2) есе носить аналітичний, а не описовий характер, необхідна чіткість аргументації позиції

автора; 3) проект передбачає знання рекомендованої до теми літератури; 4) усвідомлення проблеми, що замовлена з використанням категоріального апарату; 5) автору необхідно самостійно сформулювати висновки до роботи.

Тематика та література:

1. Формування українського етносу та чинники ментальності.

Рекомендована література:

- ✓ Бичко І. Українська ментальність і проблеми гуманітаризації національної вищої освіти // Розбудова держави. – 1993. – № 3. – С. 58-61.
- ✓ Братко-Кутинський О. Мова і ментальність: українсько-російські порівняння / <http://www.ukrcenter.com/library/read.asp>
- ✓ Дзюба І. Між культурою і політикою. – К. : Сфера, 1997.
- ✓ Додонов Р.А. Этническая ментальность: Опыт социально-философского исследования. – Запорожье : «Тандем-У», 1998.
- ✓ Карцев А.С. Формування української особистості: духовно-ментальні фактори в контексті сучасності. / <http://www.iai.donetsk.ua/u/iai/dtp/CONF/10/articles/sec1/slal/html>
- ✓ Макарчук С.А. Український етнос. – К. : НМК ВО, 1992.
- ✓ Повторак І. Українці: звідки ми і наша мова. – К., 1998.
- ✓ Явір В. Бо такий у нас менталітет / <http://www.wz.lviv.ua/pages.php?ac>

2. Слов'янська першооснова та інішоетнічні впливи у давньоруській культурі.

3. Літописні племена Південної Русі.

Рекомендована література:

- ✓ Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян. – М. : МГУ, 1973.
- ✓ Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. Походження слов'ян. – К. : [б.и.], 1991.
- ✓ Боровський Я.В. Світогляд давніх киян. – К. : Наукова думка, 1992.
- ✓ Залізник Л.Л. Нариси стародавньої історії України. – К. : Абрис, 1994.
- ✓ Попович М.В. Мироззрение древних славян. – К. : Наукова Думка, 1985.
- ✓ Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М. : Наука, 1981.
- ✓ Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. – М. : Наука,

1982.

✓ Толочко П.П. Давня історія України. У 2-х кн. – Кн.2. – К. : Ли-
бідь, 1994.

✓ Уманцев, Ф.С. Мистецтво давньої України : історичний нарис. – К. :
Либідь, 2002.

4. Традиції іконописання в Київській Русі.

Рекомендована література:

✓ Асеев, Ю.С. Мистецтво Київської Русі : альбом / автор-упорядник
Ю.С. Асеев. – К. : Мистецтво, 1989.

✓ Гординський С. Українська ікона на тлі універсалізму візантійського
стилю. – Мюнхен : Б.В., 1990.

✓ Горський В.С. Святі Київської Русі. – К. : Абрис, 1994.

✓ Софья Киевская. Альбом. Автор вступної статті і упорядник
Г.Н. Логвин. – К. : Мистецтво, 1971.

✓ Скарби Києво-Печерської Лаври. Альбом. / Авт.-упоряд.: О. Коваль,
Л.Ковальова, А. Гришин та ін. – К. : Мистецтво, 1998.

5. Київська Русь та західноєвропейське середньовіччя: спільне і відмін- не.

Рекомендована література:

✓ Брайчевський М.Ю. Походження Русі. – К. : Наукова думка, 1968.

✓ Данилевский И.Н. Древняя Русь глазами современников и потомков
(IX – XII вв.) – М. : Аспект Пресс, 1998.

✓ Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. – К. : Дух
Літера, 2000.

✓ Наливайко Д. Україна очима Заходу. Рецепція України в Західній
Європі XI-XVIII ст. – К. : Основи, 1998.

✓ Оглоблин О. Люди старої України. – Мюнхен : Дніпрова хвиля,
1959.

6. Живопис українського Ренесансу: розвиток жанрів та колористи- ки.

Рекомендована література:

✓ Александрович В. Українське малярство XIII-XV ст. Львів : Світ,
1995.

✓ Откович В. Пилип 'юк, В. Українська ікона XIV-XVIII ст. Із збірки

Національного музею у Львові. – 73 Львів : Світло і тінь, 1999.

✓ Овсійчук В. Українське малярство Х – XVIII століть. Проблеми кольору. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1996.

✓ Овсійчук В. Українське мистецтво XVI – першої половини XVIII ст. – К. : Наукова думка, 1985.

✓ Откович В.П. Народна течія в українському живописі VII-XVIII ст. – К. : Наукова думка, 1990.

7. Український іконопис епохи бароко.

8. Розвиток української поезії др. пол. XVII – XVIII ст.

Рекомендована література:

✓ Жолтовський П.М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні. Альбом- каталог. – К. : Наук. думка, 1982.

✓ Гординський Св. Українська ікона XII-XVIII ст. – Філадельфія : Провидіння, 1973.

✓ Свенціцька В. Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві XVII ст. – К. : Наукова думка, 1966.

✓ Українське бароко та європейський контекст. Відп. редактор А. К. Федорук. – К. : Наукова думка, 1991.

✓ Українське літературне бароко. : Зб.наук.праць. – К. : Наукова думка, 1987.

9. Хронологічне становлення українського модернізму.

Рекомендована література:

✓ Українське мистецтво і архітектура кінця XIX – початку XX ст. – К. : Наукова думка, 2000.

✓ Жаборюк А.А. Український живопис останньої третини XIX – початку XX століття. – Київ-Одеса : Либідь, 1990.

✓ Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К. : Літопис, 1997.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кожен студент обирає собі тему дослідження. Індивідуальна робота повинна мати обсяг 15-18 сторінок тексту. Вимоги до оформлення: правильно оформлений титульний аркуш, складені план, вступ, основна частина, висновки та список використаних джерел та літератури (не менше 5 позицій й лише ті, що дійсно були викори-

стані автором індивідуальної роботи); обов'язковими є посилання (зазначення автора, назви роботи, місця й року видання книги, сторінки звідки взято матеріал) на всі наведені в роботі факти, цитати та ін. В основній частині питання викладаються у відповідності до плану роботи. Висновки (1-2 сторінки) мають узагальнювати результати дослідження теми.

Теми індивідуальних робіт

1. Матеріальна культура східнослов'янських племен.
2. Релігійні вірування давніх слов'ян.
3. Феномен двовір'я в Київській Русі.
4. Народні обряди, що дісталися українцям у спадок від язичества.
5. Розвиток науки та освіти в Київській Русі.
6. Візантійські впливи в культурі Київської Русі.
7. Вплив християнства на мистецтво Київської Русі.
8. Мозаїки і фрески Софії Київської.
9. Стили та напрямки в архітектурі Галицько-Волинського князівства.
10. Ренесансний гуманізм в Україні.
11. Український ренесанс : особливості та періодизація.
12. Реформаційні ідеї в українській ренесансній культурі.
13. Мистецькі здобутки українського Ренесансу.
14. Етнічні тенденції в малярстві українського Ренесансу.
15. Початок книгодрукування в Україні.
16. Світоглядно-естетичні засади українського бароко.
17. Музика в українській бароковій культурі.
18. Бароко в українській архітектурі.
19. Розвиток українського барокового живопису та скульптури.
20. Українська література др. пол. XVII – XVIII ст.
21. Г. Сковорода та просвітницька ідеологія.
22. Просвітництво в українській культурі.
23. Розквіт класичної архітектури в Україні.
24. Український романтизм як чинник національного відродження.
25. Романтизм в українському музичному мистецтві.
26. Українське мистецтво доби реалізму.
27. Суспільно-політичні обставини формування модерної української культури.
28. Реформа 1861 року та зміна соціокультурної ситуації в Україні.
29. Витоки українського модернізму.

30. Трагедія української культури 75у період сталінізму.

31. Українська культура в умовах кризи авторитарного режиму (друга половина 60-х – 80-і рр.).

32. Новий статус національної культури в сучасній Україні.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Грушева Тетяна Вікторівна

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Навчально-методичний посібник
для студентів неісторичних напрямів підготовки

Рецензент І.М. Кривко
Відповідальний за випуск В.Г. Ткаченко
Коректор Т.В. Грушева